

Farmaceuti mezi členy českomoravské kapucínské provincie

Pharmacists among Members of the Czech-Moravian Capuchin Province

Karel Nesměrák

Došlo 17. září 2019 / Přijato 12. října 2019

Souhrn

Na základě studia a rozboru archivních materiálů přináší stať rekonstrukci životních osudů osmnácti farmaceutů – členů českomoravské kapucínské provincie v 17. až 19. století, z nichž šestnáct sloužilo jako řádoví lékárníci. Vedle z archivních pramenů zjištěných biografických údajů jsou z kapucínských provinčních letopisů (*Annales capucinatorum*) vydány i latinské souhrnné zprávy o životě daného kapucína vzniklé u příležitosti jeho úmrtí (tzv. elogia), včetně jejich komentovaného českého překladu. Získané údaje umožňují hlubší vhled do farmaceutické historie českomoravské kapucínské provincie, v rámci které byly provozovány tři řádové lékárny v Brně, v Praze na Hradčanech a v Olomouci, a bylo zřízeno i řádové farmaceutické studium. Z publikovaných materiálů rovněž plynou některé nové údaje k dobové farmaceutické praxi, které jsou zasazeny do kontextu literatury. Stať dokládá transfer vědomostí mezi světem světské a klášterní farmacie na místech, kde budoucí řádoví lékárníci získali své vzdělání (lékárny „U bílého orla“ v Karlových Varech, milosrdných bratří v Prostějově, „U zlatého orla“ v Opavě, „U bílého jednorožce“ na Starém Městě pražském). Stať ukazuje rovněž intenzivní zapojení klášterních farmaceutů do zvládání epidemii moru v letech 1680–1713 (často za cenu nejvyšší oběti), stejně jako nadstandardní blízkost k nemocným v klášterních nemocnicích při vykonávání běžné ošetrovatelské a lékárnické praxe. Podrobnostmi ze životních osudů jednotlivých lékárníků (např. předchozí kariéra vojenského chirurga a až ikonografické okolnosti úmrtí, nebo kariéerní extenze v podobě účasti na řádových jednáních v Římě) stať dodává ostřejší kontury obrazu lékárníka té doby. Rozbor dochovaného rukopisu *Annotationes medicae Fr. Absolonis* z přelomu 18. a 19. století představuje nejen zajímavou farmaceutickou memorabilii, ale dokládá i profesní zrání posledního kapucínského lékárníka. V závěrečné části jsou podány údaje o dvaceti dvou farmaceutech, kteří se

neúspěšně pokusili o členství v kapucínském řádu. Představují nejenom ukázkou přijímací praxe v kapucínském řádu, při níž zájem duchovní převažoval nad praktickým, ale přináší rovněž svědectví o dalších farmaceutických fenoménech doby, jako byl osud lékárníků ze zrušeného jezuitského řádu či rozvoj farmacie v kartuziánském klášteře ve Valdicích.

Klíčová slova: baroko • farmaceutická historie • kapucíni • klášterní lékárny • mor

Summary

Based on a profound examination and evaluation of archival materials, the paper reconstructs the lives of eighteen pharmacists – members of the Czech-Moravian Capuchin Province from the 17th to the 19th century, of which sixteen served as monastic pharmacists. In addition to the identified biographical data (based on archival materials), the Latin summary reports on the life of a particular capuchin on the occasion of his death (the so-called elogia) from the Capuchin Provincial Chronicle (*Annales capucinatorum*) are edited, together with their commented Czech translation. The discovered data allow a deeper insight into the pharmaceutical history of the Czech-Moravian Capuchin Province, where three monastic pharmacies were operated in Brno, Prague in Hradčany and Olomouc, and also a monastic pharmaceutical study was established. The published material also provides some new data on contemporary pharmaceutical practice, which are set in the context of literature. The paper illustrates the transfer of knowledge between the world of secular and monastic pharmacy at the places where future monastic pharmacists received their education (the pharmacies “The White Eagle” in Karlovy Vary, the pharmacy of brothers’ hospitallers in Prostějov, “The Golden Eagle” in Opava, “The White Unicorn” in the Old Town of Prague). The paper also highlights the intensive involvement of monastic pharmacists in the management of plague epidemics in the years 1680–1713 (often at the cost of their own lives), as well as the above-standard proximity to the patients in monastic hospitals in carrying out routine nursing and pharmacy practice. The paper adds sharper contours to the image of the pharmacist at that time by detailing the life stories of individual pharmacists (e.g., the previous career as

doc. RNDr. Karel Nesměrák, Ph.D. (✉)

Katedra analytické chemie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova
Hlavova 8/2030, 128 43 Praha 2
e-mail: nesmerak@natur.cuni.cz

a military surgeon and the iconographic circumstances of death, or the career extension in the form of participation in the order meetings in Rome). Analysis of the preserved manuscript *Annotationes medicae Fr. Absolonis* from the turn of the 18th and 19th centuries not only introduces an interesting pharmaceutical memorabilia, but also illustrates the professional maturation of the last Capuchin pharmacist. In the final part of the paper, the data about twenty-two pharmacists who unsuccessfully tried to join the Capuchin Order are given. It not only demonstrates admission practice in the Capuchin order, in which spiritual interest outweighed the practical, but also bears witness to other pharmaceutical phenomena of the time, such as the fate of the pharmacist from the abolished Jesuit Order or the development of pharmacy in the Carthusian monastery in Valdice.

Key words: baroque • capuchins • monastic pharmacies • pharmaceutical history • plague

Úvod

Historii netvoří pouze fakta, ale především lidé. Proto se zájem historiků obrací i k životům jednotlivců, účastníků či hybatelů dějinných událostí. Nejinak tomu je i v historii farmacie, kterou vedle popisu evoluce této vědy, historie lékáren či dějin jednotlivých léčiv tvoří také životní osudy konkrétních farmaceutů. Rekonstruovat biografie historických lékárníků se daří jen v případech, že po sobě zanechali vlastní dílo či písemné prameny, nebo pokud byli členy organizací, které programově budovaly svoji historickou paměť. To se týká především členů církevních řádů se zachovanými klášterními archivy a kronikami. Díky tomu lze popsat historii nejen klášterních lékáren, ale i životní příběhy jejich někdejších správců – řádových lékárníků. Přestože klášterní lékárenství sehrálo v dějinách evropské farmacie významnou roli¹⁾, o životních osudech jeho tvůrců toho dosud víme jen velmi málo. Biografií řádových farmaceutů je zatím poskrovnu a prakticky všechny se věnují lékárníkům jezuitským²⁾.

V tomto sdělení bych rád podal rekonstrukci životních osudů farmaceutů-členů českomoravské provincie kapucínského řádu³⁾, vedle jezuitů nejúspěšnějšího řádu doby barokní u nás⁴⁾. Ačkoliv dějinám jejich dochované barokní lékárny z Prahy-Hradčan byla věnována naše předchozí práce⁵⁾, byla v ní jen stručně podána základní životní data jejich lékárníků. V tomto sdělení podávám na základě archivních pramenů zpracované podrobné biografie farmaceutů-členů českomoravské kapucínské provincie ze 17. až 19. století přinášející i detaily z dobové farmaceutické praxe.

Prameny a jejich využití

Pramennou základnou k dějinám českomoravské kapucínské provincie jsou především rozsáhlé a bohaté materiály z řádového archivu, který je deponován v Národním archivu, fond 31: *Kapucíni – provincialát a konventy*

(dále jen NA ŘK)⁶⁾. Z nich lze s různou mírou úplnosti rekonstruovat životní osudy konkrétního příslušníka řádu. Prvotní byl samozřejmě zájem o vstup do řádu, který daný muž projevil v některém z klášterů českomoravské provincie⁷⁾. Základní podmínkou bylo tělesné i duševní zdraví (nemocní žadatelé byli ihned odmítnuti) a samozřejmě svobodný stav. Dochované rukopisy obsahující seznamy kandidátů pro vstup do řádu (*Catalogus candidatorum*) vedle biografických údajů často uvádějí i informace o vzdělání a původním světském povolání, doplněné i jinými zajímavými informacemi. O přijetí do řádu rozhodoval provinciál, který v kladném případě poslal zájemce vykonat noviciát do vybraného kláštera. Noviciát začínal slavnostní obláčkou řeholního roucha, při níž novic obdržel nové jméno skládající se z určeného jména osobního a přídomku odvozeného z místa narození. Pokud se měl novic stát laickým členem řádu (tedy bez kněžského svěcení), před toto jméno si připojoval slovo bratr (latinsky *frater*, zkratka fr.). Naopak členové řádu, kteří došli svěcení na kněze, byli označováni jako otci (latinsky *pater*, zkratka P.). Během noviciátu, roční výuky řádovým pravidlům a řeholnímu životu, si k jednotlivým novicům vedl novicmistr poznámky (*Catalogus Magistri novitorum*). Úspěšný noviciát završily slavné řeholní sliby – profese, zaznamenávané písemně (*Consignatio neo-professorum*), jimiž byla v případě bratří-laiků formace ukončena. Následoval pobyt v jednotlivých klášterech provincie, mezi nimiž byli bratři převáděni podle potřeb řádu. Tyto přechody lze stopovat podle každoročně sestavovaných seznamů členů jednotlivých řádových domů (*Catalogus patrum & fratrum provinciae*), které navíc od roku 1760 pečlivě uvádí i funkce jednotlivých členů daného konventu. Odchod na věčnost byl zaznamenán jak do pozorně vedených generálních soupisů členů řádu, tak do soupisu zesnulých, kteří byli připomínáni v modlitbách (*Catalogus patrum & fratrum provinciae in Deo pie defunctorum*).

Významné jsou i materiály uložené v Kapucínské provinční knihovně v Praze, především 24 svazků provinčních letopisů⁸⁾, pokrývajících události let 1587–1787, známé jako *Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae* (dále jen *Annales capucinatorum*, s připojením čísla svazku, zkráceného názvu svazku, roku a strany se záznamem). Letopisy přinášejí chronologicky záznamy věnované jak obecným pamětihodnostem ve světě a na našem území, tak události spojené s kapucínským řádem opět – jak ve světě, tak u nás. Pro rekonstrukci biografii konkrétních bratří slouží i zde uvedené každoroční seznamy členů jednotlivých konventů, seznamy kandidátů pro vstup do řádu, seznamy noviců a těch, kteří vykonali profesi, a výčet v daném roce zesnulých členů řádu. Pro nejstarší období jsou v letopisech u zemřelých bratří uvedeny i krátké životopisy (dnes označované jako elogia, z řeckého *ελεος* ve významu žalozpěv), hodnotící životní dráhu zesnulého. I když je výpovědní hodnota elogií částečně zeslabena snahou vykreslit zesnulého jako ideálního řeholníka⁹⁾, přesto – jak bude ukázáno níže – obsahují cenné a z jiných pramenů ověřitelné informace, v našem případě často i k dobové farmaceutické

praxi. Z *Annales capucinatorum* jsou níže poprvé vydány (spolu s připojeným českým překladem) podstatné záznamy vázající se k jednotlivým kapucínským farmaceutům. V editovaných latinských textech jsou zachovány zvláštnosti i chyby originálu, písařské zkratky jsou ale rozvedeny.

Pro identifikaci dále uváděných řádových představených byly použity práce Matějkovy¹⁰⁾. Drobné údaje k životním osudům sledovaných farmaceutů byly získány z matrik uložených v příslušných státních zemských, oblastních či okresních archivech.

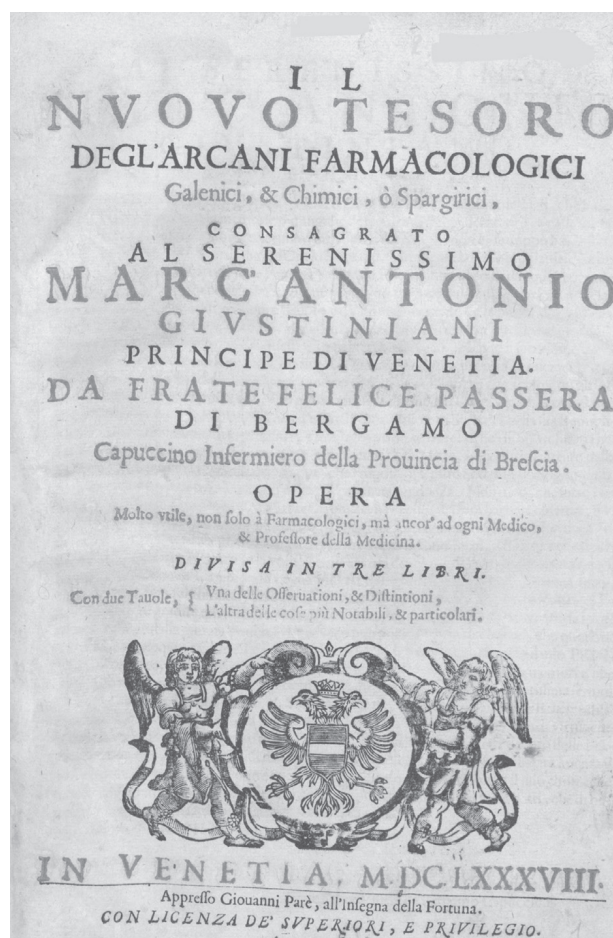
Farmacie v českomoravské kapucínské provincii

Péče o slabé a nemocné je jedním z typických znaků křesťanství, a nejinak tomu bylo i v případě řeholních komunit¹⁾. Platí to i v případě synů sv. Františka z Assisi, a to jak původních minoritů, tak později se z nich odštěpivších se františkánů a od nich konečně roku 1528 se osamostatnivších se kapucínů. Sv. František ve své řeholi, potvrzené bulou *Solet annuere* papeže Honorio III. z roku 1223, sám píše¹¹⁾: „*Et si quis eorum in infirmitate ceciderit, alii fratres debent ei servire, sicut vellent sibi serviri.*“, tedy: „*A pokud někdo z nich [z bratrů v konventu] upadne do nemoci, mají o něj ostatní bratři pečovat tak, jak by chtěli, aby bylo pečováno o ně.*“ Pamatujíc na slova svého zakladatele, ale i přirozené potřeby chránit řeholní komunitu před rozšiřováním nemocí, buďovali synové sv. Františka ve svých řeholních domech jak infirmaria (místnosti pro nemocné), tak u větších komunit i stavebně oddělené nemocnice, zvané lazarety či hospitály^{1, 12)}. Jejich součástí byla v některých případech i vlastní klášterní lékárna¹³⁾.

I nejmladší z františkánské rodiny – žebravý kapucínský řád, si záhy po svém ustavení začal budovat vlastní lékárny, přestože jejich zřízení a provoz byly finančně nákladné. Svoji roli tu kromě následování zakladatelských slov hrál i účel ryze praktický. Kapucínský řád se během 16. a 17. století stal jedním z nejoblíbenějších katolických řádů. A nejenže rostl počet jeho konventů, ale i jeho příslušníků¹⁴⁾. A tak začali kapucíni u svých konventů budovat i lékárny. Ty nejstarší vznikaly na italském území¹⁾, odkud se řád dále šířil Evropou. Kapucínští lékárníci z řad laických bratří řádu si získali velkou proslulost zejména v Itálii¹⁵⁾ a Francii¹⁶⁾, včetně autorství několika farmaceutických děl (obr. 1) nebo po řádu nazvaných léčivých přípravků¹⁷⁾.

V období po uvedení kapucínského řádu do našich zemí roku 1600, byla u jednotlivých konventů pouze infirmaria bez vlastní lékárny⁵⁾. Souviselo to jednak s tím, že kapucíni, jako žebravý řád odkázaný na příspěvky dobrodinců, věnovali finanční prostředky přednostně rozvoji svých řeholních domů, a nejspíše i s nedostatkem vlastních řádových lékárníků (vždyť i síť veřejných lékáren byla otřesená turbulentní a válečnou dobou 1. poloviny 17. století). V tomto počátečním období byly potřebné léky nejspíše odebírány od světských lékárníků. Novák¹⁸⁾ uvádí zmínku z roku 1613 o úhradě částky 30 zlatých za dodávku léků brněnskému klášteru, kterou Vilému

apatykáři¹⁹⁾ zaplatil kardinál František z Ditrichštejna. Dále zmiňuje zprávy, podle nichž tento klášter odebíral v šedesátých letech 17. století léky z brněnských světských lékáren, jmenovitě od lékárníka Martina Augustina Teutschanna. Proto se také o službě lékárníka nezmiňuje roku 1696 tiskem vydaná řádová norma *Ritualis PP. Capucinatorum Provinciae Bohemiae, Moraviae & Silesiae*, v níž jsou jinak vymezeny povinnosti jednotlivých členů konventů. Norma tak zmiňuje jen infirmáře, jehož úkolem bylo rovněž²⁰⁾ „*pharmaca opportuno tempore Infirmitas ministrare*“ (podávat léky v příhodný čas nemocnému) a odpovídal i za jejich přípravu. To vysvětluje z dalšího textu vypočítávajícího úkoly pomocníků infirmáře, kteří mimo jiné měli „*cibos & pharmaca ab infirmorum Praefecto parata, aegroto ministrare*“ (potravu a léčiva připravené od představeného infirmária, podávat nemocnému). Z farmaceutického hlediska zajímavý je i jeden z úkolů zahradníka (*hortulanus*), který měl kromě pěstování zeleniny a ovoce, využít i chodníčky v zahradě, které²⁰⁾ „*salvia, ruta, hyssopo, mentha saracenic, & lavendula, aut his similibus odoriferis herbis sint stipata; quae advenarum Fratrum pedum lotioni quoque inservire poterunt*“ (šalvějí, routou, yzopem, saracénskou mátou [= *Balsamita major*] a levandulí, a jim podobnými vonnými bylinami at' jsou obklopeny; které mohou být použí-

Obr. 1. Titulní list díla kapucína Felixe z Bergama (1610 až 1702) *Il nuovo tesoro degli arcani farmacologici, galenici, & chimici, o spargirici* (Venetiis, 1688)

ty pro omytí nohou přicházejících bratří). Kapucíni v té době cestovali prakticky výhradně pěšky, a tak byla péče o nohy velmi důležitá.

Teprve stoupající počet členů českomoravské provincie, který vrcholil v polovině 18. století²¹⁾, i skutečnost, že do řad laických bratří vstupovali vyučení lékárníci, vedly ke vzniku řádových lékáren. Svoji roli hrálo i osamostatnění českomoravských klášterů od rakouské řádové provincie, ke kterému došlo roku 1673. Jako první, jak bude doloženo níže, vznikla krátce po roce 1673 lékárna v brněnském konventu, následovaná po roce 1679 zřízenou lékárnou v Praze na Hradčanech. Teprve o více než 70 let později, po roce 1752 byla zřízena třetí řádová lékárna u olomouckého kláštera. Provoz lékárny brněnské ovšem značně trpěl v letech 1680–1721 nedostatkem řádových lékárníků, proto nebyla patrně řadu let provozována a možná i zanikla, protože po roce 1734 je znovu zřizována. Větší počet lékárníků byl řádu k dispozici až od dvacátých let 18. století, přičemž kulminoval okolo roku 1760, kdy bylo v řádu najednou deset lékárníků. U všech tří zmíněných konventů byly zároveň vybudovány klášterní nemocnice, pro něž bylo výhodné provozovat vlastní lékárny²²⁾. Ty mohly navíc potřebnými léky zásobovat i ostatní kláštery provincie, u nichž byla jen infirmária²³⁾.

Provoz kapucínských lékáren českomoravské provincie podlomily josefínské církevní reformy²¹⁾, které znamenaly nejen roku 1783 dočasné rozdělení českomoravské provincie na samostatnou českou a moravskou, zrušení několika řádových domů, ale i dočasný zákaz přijímání noviců a nucené snížení počtu řeholníků v jednotlivých kláštřech. Navíc do řádu od roku 1773 nevstoupil žádný vyučený lékárník. To vše vedlo k postupnému utlumování činnosti jednotlivých lékáren, které následně samovolně ukončily svou činnost. Dodnes se dochovalo pouze vybavení lékárny z hradčanského konventu⁹⁾, osud vybavení lékárny brněnské a olomoucké není bohužel znám. Prodej světskému lékárníkovi byl ale vzhledem k vysokému počtu lékáren v obou městech a nenáročnému vybavení řádových lékáren nepravděpodobný, takže zařízení bylo nejspíše sekundárně využito a postupně přišlo vniveč.

Farmaceuti – členové českomoravské kapucínské provincie

Lékárny českomoravských kapucínských konventů byly po celou dobu své existence soukromými lékárnami, tedy zařízeními určenými pouze pro potřeby řádu. Neměly právo veřejného prodeje léčiv, i když jistě občas poskytovaly léky i mimo klášter. Příkladem této praxe je J. S. Novákem²⁴⁾ uvedené nedatované svědectví kvardiána brněnského konventu P. Václava ze Strakonice, že brněnská kapucínská lékárna občas vydala lék zdarma chudým z křesťanské lásky (podle jména kvardiána a znalostech o době provozování lékárny lze nicméně zprávu datovat k roku 1743).

Všechny tři uvedené kapucínské lékárny spravovali vlastní konventní lékárníci z řad laických řádových bratří, kteří nabyli, až na jedinou výjimku, lékárnického vzdě-

lání ještě před svým vstupem do řádu. Protože se jednalo o správu neveřejných lékáren, nemuseli se podrobovat zkoušce před komisí lékařské fakulty pražské univerzity. Pro zajištění školených řádových lékárníků vydal dokonce roku 1749 provinciál českomoravské řádové provincie P. Serafin z Gluchořaz instrukci k výchově vlastního řádového lékárnického dorostu⁵⁾. Ten se měl odehrávat praktickým vyučováním v lékárně hradčanského kláštera pod dohledem místního lékárníka. Nicméně potřeba konventních lékárníků byla nakonec dostatečně zabezpečena vstupy lékárníků do řádu, proto se stal jediným v řádu vyučeným lékárníkem níže uvedený bratr Metoděj z Mikulova.

Většina z kapucínských lékárníků vykonávala svoje poslání farmaceuta po celý život, někteří jen v některých letech svého působení v řádu. Prakticky všichni také během svého života vystřídali několik konventů. Pokud se nacházeli v klášteře, kde nebyla lékárna, často pro své farmaceuticko-medicínské znalosti vykonávali funkci infirmáře; a naopak je více než pravděpodobné, že většina infirmářů, kterým není v této stati věnována pozornost, se na přípravě léků podílela. S funkcí lékárníka se někdy pojily i funkce jiné, například klášterního vrátného (*janitor*). Na základě archivních materiálů bylo identifikováno celkem šestnáct řeholních bratří, kteří v konventních lékárnách českomoravské kapucínské provincie působili jako řádoví lékárníci. V pramenech jsou uváděni jako *apothecarius* nebo *pharmacopola*. V následujícím přehledu jsou řazeni podle data svého vstupu do řádu. Připojeni jsou i dva řeholníci, kteří sice byli vyučenými lékárníky, nicméně z různých důvodů toto své původní povolání v rámci řádu nevykonávali.

Bohumír z Brna (fr. *Godefrius Brunensis*)

Je prvním doloženým lékárníkem českomoravské kapucínské provincie. Podle jmenného přídomku pocházel z Brna, ale jeho světské jméno ani datum narození nejsou v pramenech uvedeny. Není ani známo, kde získal lékárnické vzdělání. Do řádu vstoupil 21. února 1649 v tehdejší sídle provinciála ve Vídni²⁵⁾: *Frater Godefridus Brunensis die 21. februarii vestitum Capucinatorum sumpsit. (Bratr Bohumír z Brna dne 21. února [1649] přijal kapucínské roucho.)*; a ve Vídni setrval až do roku 1672. Následně přešel do Brna, kde po roce 1673 založil první kapucínskou konventní lékárnu na našem území, neboť v kapucínských análech je uváděna²⁶⁾: „*Pharmacopea Brunensis, quam famosus ille & laboriosus Pharmacopola frater Godefridus Brunensis post divisionem Provinciae in Conventu Brunensi fundaverat.*“ (*Brněnská lékárna, kterou proslulý a pracovitý lékárník bratr Bohumír z Brna po rozdělení provincie založil v brněnském konventu.*)

Poté, co bylo roku 1679 na provinční kapitule rozhodnuto o vybudování samostatného lazaretu u hradčanského kláštera^{5, 27)} (obr. 2), byl bratr Bohumír povolán do Prahy, aby zde zbudoval druhou řádovou lékárnu. O rok později se vyznamenal při službě nemocným při veliké morové epidemii sužující Prahu, Čechy i Moravu²⁸⁾, jejíž

Obr. 2. Lazaret při kapucínském konventu v Praze na Hradčanech (budova nalevo od kostela, přístupná po dnes již neexistujícím můstku) (kresba podle Huberova plánu Prahy z roku 1769)

obětí se stalo i 64 jeho kapucínských spolubratří. Kapucínský analista o tom udává²⁹⁾: „*In hoc Lazareto pro infirmorum Solatio & necessitate voluntarie & charitativa oblatione Se Sacrificavit Frater Godefridus Brunensis Laicus & Frater Rochus Bavarus Laicus, quorum primus pharmaca & medicinas incredibili charitate decumbentibus Fratribus ministrabat, in omni corporali necessitate fideliter & intrepide astitit, ulcera Sanie madentia, foetore & maleolentia execrabilia extersit, vilissimaque & molestissima obsequia praestitit & vere se maternam fervere charitatem exhibuit. Frater Rochus illi fideliter in omnibus Servitiis & ministeris astitit, operam Suam & diligentiam in omnibus demonstravit, & eadem constantia & charitate informos fovit Fratres, nec non post mortem juxta legis naturalis dictamen corpora Fratrum Sollicite & devote humavit.*“ V překladu: „*V tomto [hradčanském] lazaretu se útěše a potřebě nemocných dobrovolně a s křesťanskou láskou obětovali a zasvětili bratr-laik Bohumír z Brna a bratr-laik Rochus z Bavorska, z nichž první léčivý a medicínami s neuvěřitelnou laskavostí ležícím bratřím posluhoval, ve všech tělesných potřebách věrně a neohroženě stál, stírajíce hnis z morových vředů prýstící s ohavným puchem a zápachem, velikou a odvážnou poslušnost vykazoval a prokazoval skutečný zápal mateřské lásky k bližnímu. Rovněž bratr Rochus stál věrně ve všech službách a posluhách, prokazující to svojí prací a pečlivostí ve všem. A tou vytrvalostí a křesťanskou láskou zahřívával nemocné bratry a dokonce těla zemřelých bratří podle příkazu přirozeného zákona opatrně a zbožně pohřbíval.*“

Zmíněný bratr Rochus z Bavorska se narodil roku 1657 jako Michael Tittl a světským povoláním byl švec,

do řádu vstoupil roku 8. září 1677, zesnul 14. prosince 1720 v Praze na Hradčanech³⁰⁾. Oba uvedení bratři svoji nebezpečnou službu nemocným přežili, neboť podle analisty³¹⁾: „*ipsi tamen sine veneno pestifero permanserunt*“ (sami pak mornímu jedu odolávali).

Bratr Bohumír zesnul na Hradčanech 15. listopadu 1689 po bezmála 40 letech řeholního života, který shrnuje elogium kapucínského analisty³²⁾: „*Alter, qui hoc anno [1689] defunctus est, erat frater Godefridus Brunensis laicus, vir laudabilis charitate & pietate plenus, qui ulli unquam fuit molestus, sed omnes moribus suis & laudabili vita aedificavit, ad religionem pervenit gratia Reverendi patris Samuelis Pilsnensis ministri provincialis. Susceptus anno 1649, & Viennae ad S. Uldaricum sub ferula fratris Anastasij Bavari laici tanquam novitiorum magistri die 21. februarii indutus fuit, vitam suam mox ab initio vocationis suae in simplicitate religiosa incepit, & in eadem usque ad finem vitae perseveravit, á charitate plurimum recommendabatur, cujus incendio succensus totum se ad serviendum fratribus sacrificavit. Anno 1680 dum saevissima Praegae in Hradczin inter fratres fueret pestilentia, & jam nonnulli ex fratribus hoc infectivo toxico infecti erant, frater Godefridus hoc insigne charitatis fraternae praestitit opus, quod se voluntarie, & intimo affectu ad serviendum infirmis pestifera lue infectis obtulerit, eisdemque pharmaca & medicinas dilectione revera materna ministravit, de hoc unice sollicitus, ne negligentia aut vecordia sua pauperibus aliquid desit fratribus. Paupertatis fuit cultor assiduus, & tam fundamentalis, quod fratribus praesertim infirmis ita necessariam noverit applicare medicinam, ut in minimo paupertas per sensualitatem laesa non fuerit, multis annis*

apothecae Pragensi in Hradczin praefuit, & continuo sine querela fratrum aegritudinibus medebatur, tandem consumptus per 40 annorum religiosum rigorem, ad extremum vitae devenit terminum hoc anno, & die 15. novembris pie in Domino obiit in conventu nostro Hradczinensi, ibidemque etiam debita charitate fraterna sepultus. “ V překladu: „Dalším, kdo tohoto roku [1689] zesnul, byl bratr-laik Bohumír z Brna, muž chvályhodný, plný křesťanské lásky a zbožnosti, který nebyl nikdy nikomu na obtíž, ale vyznačoval se dobrými mravy a chvalitebným životem. K řeholnímu životu byl nasměrován díky ctihodnému P. Samuelovi z Plzně, ministru provincie. Byl přijat roku 1648, a ve Vídni u sv. Ulrycha³³⁾ pod berlou bratra-laika Anastáze z Bavorska, tehdejšího novicmistra, dne 21. února byl oblečen [do řeholního roucha]. Od počátku svým životem zahájil svoje povolání v prosté řeholi a v ní setrval až do konce života; svoji křesťanskou lásku věnoval mnohým, a hořevše jejím zápallem zcela se posvěcoval službou bratřím. Roku 1680, když v Praze na Hradčanech mezi bratry zuřil mor a již někteří bratři byli touto jedovatou nákazou nakaženi, bratr Bohumír vykázal takové znamení bratrské křesťanské lásky, že se dobrovolně a z vnitřního popudu nabídl ke službě nemocným nakaženým morovou nákazou a podával jim léky a medicíny s mateřskou pozorností, a to s takovou pečlivostí, aby snad nějak neublížil ubohým bratřím svojí nedbalostí nebo nedostatečností. Byl vytrvalým ošetřovatelem nemocných, a tak pečlivým, že zejména nemocným bratřím uměl podávat nezbytné léky tak, že to ti ubozí ani v nejmenším nepocítili. Mnohá léta vedl pražskou hradčanskou lékárnu, aniž by si vysloužil jakoukoliv stížnost nemocných bratřím. A tak řádně strávil 40 let řeholním životem a ke konečné hranici života přišel tohoto roku a dne 15. listopadu zbožně zesnul v Pánu v našem hradčanském konventu a tamtéž byl pohřben ze závazku bratrské lásky.“

Z elogia je patrné, že bratr Bohumír do řádu vstoupil na popud tehdejšího provinciála P. Samuela z Plzně³⁴⁾, ovšem jaký byl jejich vzájemný vztah, bohužel nevíme. Místem posledního odpočinku bratra Bohumíra se stala krypta hradčanského klášterního kostela³⁵⁾.

Michal z Antverp (fr. Michael Antverpiensis)

Bratr Michael z Antverp pocházel z Belgie a do řádu vstoupil 2. června 1669 v klášteře ve Freistadtu³⁶⁾ (jiný pramen udává Waidhofen an der Ybbs³⁷⁾), jeho občanské jméno ani datum narození však nejsou v archiváliích uvedeny. Na našem území je doložen od roku 1674 v hradčanském konventu³⁸⁾. Roku 1679 vystřídal v brněnské klášterní lékárně bratra Bohumíra z Brna, ale již 12. prosince téhož roku zesnul, nakaziv se morem při ošetřování nemocných. Kapucínský analista o tom uvádí³⁹⁾: „Furebat & adhuc vehementer desaeviit Brunae truculenta mors, qui binario hoc duorum juvenum non erat satiata spolio, sed virus suum exercuit in fratrem Michaellem Antverpiensem laicum. Frater hic anno 1669 a reverendo patre Jovita Burgundo ministro provinciali susceptus fuit, & die 2. junii indutus. Mox ab initio professionis

suae ad curam pharmacoepae applicatus fuit, ut suo tempore fratrum obsequio & utilitati esse posit. Hac de causa cum pharmacoepa Brunensis, quam famosus ille & laboriosus pharmacopola frater Godefridus Brunensis post divisionem provinciae in conventu Brunensi fundaverat, vacans fuerit, & frater Goderidus Brunensis Pragae ad apothecam instruendam & providendam missus fuerit, ideo frater Michael Antverpiensis laicus pro directione pharmacoepae Brunensis relictus, & designatus fuit. Ex oriente igitur in civitate Brunensi pestilentium infirmitatum malignitate frater Michael ita amore proximi accensus est, & tanto aestu charitatis erga infectos flagravit, quod non solum pro fratrum obsequio infirmorum, sed etiam officium suum languentibus & pestiferae laborantibus in lazareto seculari se obtulerit, quod etiam ad ferventem suam instantiam a superioribus suis obtinuit, ubi extra civitatem miro charitatis fervore hominibus miseris & contagiosa infirmitate tabescentibus per 5 fere septimanas in lazareto indefatigabiliter inservit. Post hoc lue pestifera in civitate Brunensi quasi extincta ad suum rediit conventum frater Michael Antverpiensis, & inter fratres commorari & familiaritatem habere sibi expetit, verum brevi post sensit se esse veneno pestilenti infectum, quare ne malum aliquod aut perturbationem per ipsum familia pateretur Brunensis, & ut saluti fratrum sapienter prospiceret, se ad fulloniam conventus extra civitatem deportari postulavit, ubi opera doctoris & chyrurgi diligenter & sedule usus est, sed dum valde sollicito quo alvi profluvium & veneni, quod in corpore dominabatur, ad cor accessionem causavit, quod deinde pestilens virus facile cor oppressit, mortuus est die 12. decembris in fullonia extra civitatem, corpus ejus in caemiterio hospitalis vicini, cui ecclesia Sancti Stephani protomartyris adjacet, tumulatum est. “ V překladu: „V Brně zuřící a k tomu nesmírně běsnící krutá smrt, pro kterou dvojice těchto dvou mladíků nebyla dostatečnou kořistí, svoji nákazou ztýrala i bratra-laika Michaela z Antverp. Tento bratr byl přijat roku 1669 ctihodným otcem Jovitou z Burgundska⁴⁰⁾ a 2. června byl přisvojen [kapucínským řádem]. Bezprostředně po vykonání svých řádových slibů byl postaven k lékárenské službě a za nedlouho vynikal jako poslušný a užitečný bratr. Protože brněnská lékárna, kterou proslulý a pracovitý lékárník bratr Bohumír z Brna po rozdělení provincie založil v brněnském konventu, byla uprázdněna – a bratr Bohumír z Brna byl poslán do Prahy zřídit lékárnu a starat se o ni – proto byl bratr Michael z Antverp ustanoven pro řízení opuštěné lékárny. Když se objevila ve městě Brně zhouba morové nemoci, bratr Michael je zapálen takovou láskou k bližním a hořev takovým plamenem křesťanské lásky vůči nemocným, že nezanedbává službu nemocným bratřím, ani svůj úřad [lékárníka], ještě se věnuje trpícím morovou nákazou v městském lazaretu, že také tímto zápallem [lásky] získal [souhlas] svých přestavených, takže mimo město s vroucnou křesťanskou láskou sloužíc ubohým lidem, nákazou zesláblým a scházejícím, nepřetržitě po 5 týdnů neúnavně posluhoval v lazaretu. Poté, co tato morová nákaza v městě Brně poněkud vyhasínala, navrátil se bratr Michael z Antverp do svého konventu a mezi bratry

se snažil mít zdrženlivé a bratrské chování, ve skutečnosti se krátce [po návratu] cítil nakažen morovým jedem. Nechtěl strpět, aby z toho bylo nějaké zlo nebo nepořádek pro jeho brněnskou řeholní rodinu. Hledě ke zdraví bratří, požádal, aby byl dopraven do budovy klášterní valchy za městem. Zde byl podřízen pečlivě a horlivě práci lékaře a chirurga, kteří jen těžko zvládali morové hlízy a jed v těle, který až k srdci dostoupiv způsobil, že nakonec tento mor snadno přemohl srdce. Zesnul dne 12. prosince [1679] v budově valchy mimo město, jeho tělo bylo pohřbeno na špitálním hřbitově blízko místa, kde přiléhá kaple sv. Štěpána prvomučedníka.“

Text elogia nejprve zmiňuje dvě oběti moru z řad kapucínů, jimiž byli bratr Mikuláš z Tyrolska (fr. Nicolaus Tyrolensis, vstup do řádu 9. prosince 1676), který zesnul 6. prosince, a studující klerik bratr Antonín z Děčína (fr. Antonius Taczensis, vstup do řádu 15. srpna 1675), zesnuvši 9. prosince⁴¹). Po základních životopisných datech bratra Michaela analista uvádí, že se dobrovolně nabídl vedle své služby i ke službě v městském špitálu u kaple sv. Štěpána, který až do svého zboření roku 1909 stál na Křenové ulici⁴²). Bylo jí jistě třeba, neboť morová epidemie z let 1679–1681 patří k nejhorším morovým epidemiím, která naše země zasáhla²⁸). Za službu nemocným však bratr Michael zaplatil cenu nejvyšší a přes uvedené zásahy lékaře, a v té době ještě profesně odděleného chirurga, který nejspíše zajišťoval k léčení moru doporučené pouštění žilou⁴³), nakonec zemřel a byl pochován u zmíněné kaple sv. Štěpána.

Po smrti bratra Michaela zůstala brněnská konventní lékárna na řadu let opuštěna, protože v řádu nebylo dostatek farmaceutů.

Bohumír z Karlových Varů (fr. Godefrius Carolothermensis)

O vstupu v pořadí třetího kapucínského lékárníka uváděného i pod jménem Fr. Godefrius Carolobadensis do řádu vypovídá kapucínský analista⁴⁴): „Secundus, qui gratiam professionis in conventu Nissensi hoc anno [= 1680] obtinuit, fuit frater Godefrius Carolothermensis laicus, natus est anno 1663, dicebatur Franciscus Fridericus Höffer, apothecariam in annis suis juvenibus didicit artem, postmodum Ordinem seraphicum a reverendo patre Henrico ministro provinciali susceptus. Nissae anno 1689, die 16. octobris a patre Carolo Moravo guardiano & novitiorum magistro habitum seraphicum sortitus est, & anno 1690, die 16. octobris in manibus ejusdem patris Caroli Guardiani & novitiorum magistri professionem fecit.“ V překladu: „Druhým, kdo milost profese v našem niském konventu tohoto roku obdržel, byl bratr-laik Bohumír z Karlových Varů. Narozen roku 1663, zvaný Franciscus Fridericus Höffer, vyučil se lékárnickému umění ve svých mladých letech a ihned potom byl od ctihodného otce Jindřicha⁴⁵), provinciála, získán pro řád serafínský [= kapucínský]. V Nise roku 1689 dne 16. října obdržel od otce Karla z Moravy⁴⁶) kvardiána a novicmistra serafínský hábit. A roku 1690 dne 16. října do rukou téhož otce Karla, kvardiána a novicmistra, profesní slib učinil.“

Jako lékárník působil bratr Bohumír od roku 1691 v hradečanském konventu. Při epidemii, která vypukla na počátku roku 1706, byl poslán do novoměstského kapucínského konventu u dosud stojícího kostela sv. Josefa na náměstí Republiky, kde se při službě nemocným sám nakazil a 31. ledna 1706 zemřel. Detailně o tom kapucínský analista píše⁴⁷): „Post longam inquisitionem deveni tandem in memoriam fratris Godefridi Carolothermensis laici, qui in intio anni hujus [1706] ad finem annorum vita suae devenit, et in conventu Neo-Pragensi 31. januarii expiravit. Frater hic anno 1689, 16. octobris vitam saecularem cum religiosa commutavit, et obsequiis Divinis in religione seraphica se totaliter mancipavit, et quamvis aliqua medicamentorum scientia pollebat, hanc tamen humili de se sentimento ab omni humanae laudis vento custodiebat. Expletis junioribus annis ob in pharmacis condictis experientiam ad munus pharmacopolae superiorum suffragio est destinatus, in hoc officio praeter alia, patientiae, humilitatis, diligentia requisita ornamenta, specialis in ipso erga infirmos eluxit charitas, dum aegritudines, languoribus oppressos materno juxta prescriptum S. Patris fovebat sinu et affectu impigre necessaria subministrabat, et suavioribus verbis benigne demulcendo dolores infirmorum extenuabat. Haec illius apud patres superiores nota erga infirmos promptitudo commovit, ut praedictum F. Godefridum ex Hradschin huc ad S. Josephum ad inserviendum infirmis, quorum numerus tam sacerdotum quam laicorum in multum auctus est, destinarent. Cum enim hic Praga febres malignae, petechiae etiam nigrae mirum in modum specialiter autem inter milites circa nostrum monasterium habitantes, grassarentur, saepius ad simili infirmitate infectos aegrotos evocabantur nostri sacerdotes confesarii, ex qua frequentioni taliter infectorum conversatione P. Eliverius sanctae theologiae studiosus et confessarius eandem contraxit infectionem, quam in alios plures fratres per visitationem sui transfudit. In hac tam infelici rerum, et infirmitatum facie F. Godefridus huc erat missus. Eique cura infirmorum imposita et commissa fuit, qui ex obedientia sibi impositum hoc officium, diligenter, et charitative administravit, sed brevi laboris sui mercedem, et charitatis coronam obtinuit, tertio siquidem die hic ad S. Josephum sui praestiti infirmis obsequii eandem et ipse contrahens infirmitatem ad finem peregrinationis suae in hoc mundo devenit, et animam suam omnibus sanctae ecclesiae sacramentis munitus Salvatori suo reddidit plenus mentis et operibus bonis. Corpus ejus ob infectionis periculum non in communi fratrum crypta, sed in hortulo patrum concionatorum, qui locus alias pestiferis pro tumulo fuit, tumulatum est.“ V překladu: „Po dlouhém vyšetřování přicházím také se vzpomínkou na bratra-laika Bohumíra z Karlových Varů, který na počátku tohoto roku [1706] přišel ke konci roku svého života a v konventu na Novém Městě pražském 31. ledna vydechl [naposledy]. Tento bratr 16. října roku 1689 život světský zaměnil s mnišským, a zcela se odevzdal poslušnosti Boží v řádu serafínském [= kapucínském]. A ačkoliv oplýval dostatečnou znalostí léků, snižoval ji však [před ostatními] ze svého přesvědčení stranit se veškeré lidské chvály. Díky zkušenosti v lékárnictví získané v mladých letech byl určen úradkem představených ke

službě lékárníka, ve které ho především zdobily trpělivost, pokora, pracovitost, zejména když sám zářil křesťanskou láskou k nemocným. O ochořelé, mdlobami zesláblé mateřsky – podle příkazu sv. Otce – pečoval a přísluhoval jim nadšeně a rázně vším potřebným. A sladkými slovy laskavě uklidňujíc, zeslaboval bolesti nemocných. Tato jeho proslulost mezi nemocnými rychle pohnula otce představené, že řečeného bratra Bohumíra z Hradčan ustanovili sem ke sv. Josefu k ošetřování nemocných, jejichž počet zahrnující jak kleriky, tak laiky značně vzrostl. Když se zde v Praze rozšířily zhoubné horečky, divné černé petechie zvláštního vzhledu, zejména mezi vojáky kolem našeho kláštera ubytovanými, byli naši kněží-zpovědníci voláni k jednotlivým zesláblým nakaženým nemocným. Z takového častého rozmlouvání s nemocnými si P. Oliverius, studující svaté teologie a zpovědník, také přivodil nakažení, které přenesl na mnohé jiné bratry, když je navštěvoval. Za takového nešťastného stavu věci sem [do novoměstského kláštera] byl poslán bratr Bohumír čelit onemocnění. Svoji péči poskytoval a podával nemocným – s poslušností se kterou přijal tuto svoji službu – pečlivě a s křesťanskou láskou, ale zkrátka obdržel odměnu této své práce a korunu křesťanské lásky, když třetího dne [od svého příchodu] zde u sv. Josefa, ošetřujíc sobě svěřené nemocné, sám sklácen nemocí přišel ke konci svého putování po tomto světě. A svoji duši – posílenou všemi svátostmi svaté církve – odevzdal svému Spasiteli, plnou dobrých myšlenek a skutků. Jeho tělo, zohavené infekcí, nebylo pochováno ve společné kryptě bratří, ale v zahradě bratří kazatelů, kteréžto místo bylo určeno pro pochovávání zemřelých na mor.“

O jakou nakažlivou chorobu se jednalo, není známo. V textu elogia zmíněné petechie, výsev drobných tečkovitých krvácení v kůži, jsou obecným a nespolehlivým symptomem, neboť jejich příčinou může být celá řada infekčních onemocnění. V textu zmíněný P. Oliverius z Loučně (narozen 1674, do řádu vstoupil 1695) epidemii šťastně přečkal a zemřel až 14. května 1743 na Hradčanech⁴⁸). Místo posledního odpočinku bratra Bohumíra potvrdil i v letech 2003–2006 provedený archeologický průzkum⁴⁹). Při něm bylo v jihovýchodním koutě někdejší konventní zahrady nalezeno celkem osmnáct hrobových míst, přičemž u dvou se dalo potvrdit zasypání nehašeným vápnem, typickým opatřením při pohřbívání zemřelých na nakažlivé nemoci. Sebeobětování bratra Bohumíra zdůraznil analista slovy „podle příkazu sv. Otce pečoval a posluhoval“, zjevnou narážkou na výše uvedená slova sv. Františka z Assisi.

Marián z Krumlova (fr. Marianus Crumloviensis)

Bratr Marián, občanským jménem Gregorius Finck, se narodil 8. března 1677 v Českém Krumlově⁵⁰). Do řádu vstoupil 23. července 1707 jako *apothecarius*, noviciát prožil v Opočně⁵¹). Poté byl od roku 1708 lékárníkem na Hradčanech.

Při posledním pražském moru roku 1713 se věnoval ošetřování nemocných v již výše zmíněném hradčanském lazaretu. O vnitřním uspořádání tohoto lazaretu analista uvádí⁵²): „*Noscomium seu lazarethum eiusque capella,*

nec non cellae pro fratribus fors aegrotaturis, anticamera seu cubiculum in vestibulo lazarethi pro aegrotantium ministris medicamenta et omnia utensilia erant preparata, et ita concinne disposita ut excellentissimus dominus doctor Low inde exemplificatus fratribus in occurrentia necessitatis omnem appromiserit operam.“ V překladu: „Nemocnice neboli lazaret s vlastní kaplí a také pokoji pro těžce chořící bratry, s předpokojem neboli pokojíčkem pro ošetřovatele nemocných u vchodu do lazaretu, kde byly připravovány léky a všechny ostatní potřeby, a tak příhodně uspořádaná že vynikající pan doktor Löw odtud příhodně zabezpečoval bratry ve všech nutných případech.“

Za nemocnými řeholníky tedy docházel i proslulý pražský lékař Jan František Löw z Erlsfeldu (1648–1725), jehož obraz byl chován v klášterní lékárně ještě v polovině 19. století⁵³). Přes přísná karanténní opatření se nakazilo několik řeholníků, z nichž tři nakonec moru podlehli.

Z farmaceutického hlediska je zajímavá další část analistovy zprávy, podle níž P. Arsenius z Vratislavi⁵³) (narozen 1681, vstoupil do řádu roku 1701), u nějž byla velká naděje na uzdravení, náhle 4. září 1713 zemřel⁵⁴): „*Causa hujus inopinati casus noscebatur haec: quod nimis tempestive Lazaretho terga verterit, et ungi unguento Antguergiae (est oleum ex fonderia magni ducis Hetruriae, quo unctis praecordialibus homo infallibiliter conservatur immunis per 12 horas) intermiscerit.*“ V překladu: „Za příčinu tohoto neočekávaného obratu bylo považováno toto: že se příliš brzy navrátil z lazaretu [zpět do konventu] a přestal tak s aplikací antguergské masti (což je olej z manufaktury velkovévody toskánského, jejímž pomazáním se život člověka chrání spolehlivě po 12 hodin).“

Zmíněný prostředek, který analista zapsal pod zkomoleným názvem, je bezesporu slavné univerzální antidotum „*Olio contro a veleni del Granduca*“, komplikovaně připravované ze škorpiónů a opia⁵⁵). Za autora receptury je považován toskánský vévoda Cosimo I. Medicejský (1519–1574), jedná se nicméně o variantu již dříve známých přípravků, jejichž receptury začínají od Pseudo-Mesuova *Antidotaria*, které uvádí „*Oleum de scorpionibus*“⁵⁶). U nás používané *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense* z roku 1739 uvádí příbuzné „*Oleum scorpionum magnum Mathioli*“⁵⁷), složené z bezmála 40 ingrediencí a indikované v případě otrav způsobených jak požitím jedu, tak uštknutím.

Druhou obětí tohoto moru v hradčanském konventu byl P. Gotfried z Pardubic (narozen 1682, vstoupil do řádu 1700), který zesnul 29. září⁵⁸). Třetí a poslední obětí morové nákazy byl pak sám obětavý bratr Marián, jak udává analista⁵⁹): „*Post paucos dies F. Marianus Crumloviensis laicus et ob peritiam in pharmacopaea fratribus pretiosus alteratione correptus fatetur se peste infectum, nocturno tempore a ministris ad lazarethum deportatus pretiosis sudoriferis aliisque quibusdam arcanis curatus nihil profecit, sed per pestis 10 dierum spatio ingentibus doloribus et languoribus, qui alios curabat se ipsum curare non valens, in mortis falcem incidit praevia Sacramentorum susceptione die 9. octobris annos religio-*

nis numerans 6. “ V překladu: „Po několika málo dnech bratr Marian z Krumlova, laik, za zkušenost v lékárenství [ostatními] bratřími ceněný, je zachvácen změnami [na těle], ukazuje se nakažený morem. Je nočního času dopraven ošetřovateli do lazaretu a drahými léky na vyvolání pocení a jinými jakýmsi arkány léčen, nic mu neprospívá, Naopak morem velmi mnoho rozbolavělý a zemdlelý desátého dne – ten který jiné léčil, sám sebe vyléčit nemohouc – pod kosou smrti padl po předchozím přijetí Svátosti dne 9. října [1713], počítaje šestý rok v řádu.“

Podobně jako jiní zemřeli na nakažlivé choroby byl i on pohřben v zahradě hradčanského lazaretu⁶⁰: *pestiferis inserviens ipsemet peste infectus, sepultus est in lazareto (slouživ nakaženým morem sám se jím nakazil, byl pohřben v lazaretu)*. Svůj povzdech nad omezeností lékárníkových snah (*qui alios curabat se ipsum curare non valens*) převzal analista, jistě zdatný a zkušený kapucínský kazatel, ze slavné sbírky latinských kázání německého jezuita Mathiase Fabera⁶¹.

Serafín ze Zlatých Hor (fr. Seraphinus Zukmantlensis)

Pozoruhodný a nejspíše i dobrodružný život prožil bratr Serafín ze Zlatých Hor, uváděný i jako Edelstadiensis případně Silesius, světským jménem Henryk Josef Hentschel. Kdy se narodil, není v pramenech uvedeno, nicméně jak uvádí kapucínské anály, při vstupu do řádu byl velmi netypickým zájemcem: byl totiž nejprve řádu let vojenským chirurgem, dokonce se i oženil, ale po smrti manželky a zabezpečení své dcery se 12. května 1712 v Mostě stal kandidátem pro vstup do řádu⁶². Po obvyklém vykonání noviciátu složil řádové sliby přesně o rok později, přičemž analista zaznamenal jeho neobvyklou životní historii⁶³: „F. Seraphinus Silesius Edelstadiensis, Henricus Josephus Hentschel. Chyrurgus, is in saeculo erat conjugatus deinde mortua uxore et filia congrue dotata, quae muta et surda fuisse fertur ex marito factus monachus.“ V překladu: „Bratr Serafín, Slezan, ze Železných Hor, Henrik Josef Hentschel. Chirurg, který byl ve světě oženěný, po úmrtí manželky a finančním zabezpečení dcery – která je němá a hluchá – z manžela se stal mnichem.“

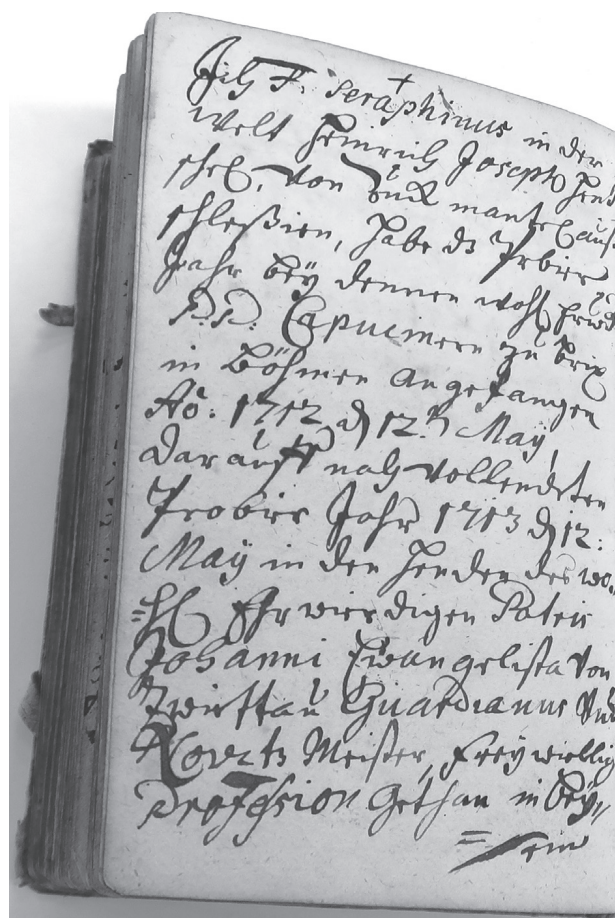
Dochoval se nám i rukopis řádového slibu bratra Serafína (obr. 3).

Bezprostředně poté se bratr Serafín stal pátým hradčanským lékárníkem, jak o tom analista uvádí v zápisu těsně navazujícím na výše uvedený popis skonu bratra Mariána z Krumlova, a ihned pokračoval i v ošetřování nemocných morem⁶⁴: „Apotheca destituta suo provisore Reverendus Pater compulsus est in locum fratris Mariani substituere F. Seraphinum Silesium Neo-Profesum in chirurgia bene versatum et pharmacopaeae non ignarum. Ille namque qua novitius Ponti in Monte ferrato Excellentissimo Domino comiti Felici Poppl de Lobkovitz domesticam restauravit Apothecam, cui cum statu desolatae familiae proponeret, ille citra omnem tergiversationem ad lazarethum, ubi pro tunc etiam P. Gabriel Pontensis potissimum chirurgi opera indigens reperieba-

tur, se contulit et sua peritia, quam in Polonia tempore luis pestiferae acquisiverat, tam feliciter ei suffragatus, ut qui morti proximus credebatur, paulo post convalescit, et transacto contumaciae tempore una cum caeteris cum aggratulatione omnium fratrum ad conventum se reperit.“ V překladu: „Lékárně, zbavené svého správce, je místo bratra Mariana ctihodným páterem kustodem přikázán nahradit bratr Serafín, Slezan, nedávno složivší řádové sliby, s chirurgií dobře obeznámený a v lékárenství nikoliv nevzdělaný (který, ještě jako novic kláštera v Mostě, na zámku Jezeří nejvznešenějšímu panu hraběti Oldřichu Felixovi Popelovi z Lobkovic⁶⁵ obnovil domáci lékárnou). Ten se za takového stavu poškozujícího [řeholní] rodinu bez jakéhokoliv odmlouvání odebral do lazaretu, kde se již nalézal P. Gabriel z Mostu očekávaje co nejschopnějšího chirurga. A svými schopnosti, které nabyt v Polsku za časů morové nákazy, tak šťastně mu pomohl, že ten, který věřil ve svou brzkou smrt, krátce potom se uzdravil a přečkav karanténní čas s ostatními, navrátil se do konventu za blahopřání ostatních bratří.“

Zmíněný P. Gariel z Mostu se narodil roku 1675, do řádu vstoupil 5. listopadu 1696 a jako kněz-jubilár zesnul 28. července 1752 v Mostě⁶⁶ – zásah bratra Serafína mu tedy život prodloužil o bezmála 40 let.

I závěr pozemského života bratra Serafína, který nastal 28. září 1716, byl podle zápisu kapucínského ana-

Obr. 3. Vlastnoruční rukopis řádového slibu bratra Serafína ze Zlatých hor (NA ŘK, rukopis 314, Liber Neo-Professorum ab anno 1689, fol. 102^v)

listy nevšední⁶⁷): „*Frater Seraphinus laicus vi suae professionis chyrurgicae primum aliquanto tempore castra sectus, deinde ex milite maritus factus, tandem mortua uxore et filia, quam ex ea procreaverant, dotata, monachus effectus est, qui posterior status illum tam eleganter ornabat, ut ei videretur congenitus, erat quidem ad huc in vitae religione tyrocinio, revera tamen nomen magistri merebatur. Pietas et humilitas in eo mutuo certabant, utra utri palmam praeripiat quarum comes erat modestia et quia patres provinciae virum in arte sua bene versatum noverant praefecerunt illum pharmacopeae officinae administrandae, quod munus eidem occasinonem praebuit exercendae charitatis praecipue tempore pestis Pragae grassantis, prout jam 1713, tit. 5 num. 28 breviter insinuavi. Paulo ante mortem suam vidit somnium, quod uni ex fratribus narrans dixit: in horto amoenissimo obviavit mihi turba virginum de quibus una prae caeteris elegantior me ad se perhumaniter invitabat. Pride mortis sua quodam corporis languore attrectatus eidem mederi intendens precabatur fratrem Alexandrum Nissensem laicum, ut si ob morbi vehementiam divinis laudibus noctu adesse non posset, se circa horam noctris primam visitaret. Hiis dictis ad puerum monasterii pariter aegrotantem se contulit, et eidem vulnus aliquando ultimum charitatis opus praestitit, ac demum ad cellam suam festinavit, quam ingressus obdormivit in Domino hodiedum resurrecturus. Insinuatus F. Alexander votis suis parens deprehendit illum super lectulo suo sedentem, et super dextrum brachium reclinatam, in sinistra autem manu Regulam Seraphicam gestantem, quam cum alloqueretur, et ille responsum negaret, detracto quo operta fuit facies capucio, vidit exanime.*“ V překladu: „Bratr Serafín, laik, který po nějaký čas vykonával svoje chirurgické povolání ve vojenských táborech, pak jako bývalý voják byl manželem, po úmrtí manželky a zabezpečení dcery, kterou mu porodila, se stal mnichem. Posléze se [řeholním] stavem tak vybraně skvěl a jej nadšeně snášel, že – ač ještě učedník v řeholním životě – ve skutečnosti si již zasloužil jméno mistra. Především zbožnost a pokora v něm společně šly ruku v ruce, jeho vůdcem byla skromnost, a protože v něm otcové provincie rozpoznali muže v jeho [léčitelském] umění dobře znalého, přikázali mu vedení lékárenské officíny. Tato služba mu nabídla příležitost cvičit se v křesťanské lásce zejména v čase zuřícího moru v Praze, jak jsem krátce zaznamenal již u roku 1713, oddělení 5, číslo 28⁶⁸. Krátce před svojí smrtí viděl sen, který převyprávěl jednomu z bratrů: v překrásné zahradě mne obstoupil zástup panen, ze kterých jedna před ostatními mne k sobě přezdvořile zvala. Před svojí smrtí, dotčen jakousi tělesnou slabostí, požádal bratra Alexandra z Nisy⁶⁹, laika, o přinesení léčiva na ni; a protože se pro závažnost nemoci nemohl zúčastnit nočních hodinek božských chval, aby ho ten navštívil asi v jednu hodinu v noci. Tento řečený [bratr Serafín] se ještě staral o nemocné jinochy kláštera [tj. novice] a těmto trpícím poskytl jakési poslední dílo křesťanské lásky. Konečně pospíchal ke své cele, kam přišedši, zesnul v Pánu a očekává vzkříšení jednoho dne. Bratr Alexandr, pamětliv svého slibu, vstoupil [do cely] a zastihnul ho sedícího na

pohovce, položeného na pravé paži, v levé ruce držícího Serafínskou řeholi. Kterého, když oslovil, a tomu, když mu odpověď nedal, poodtáhl kapuci – kterou měl zakrytý obličej – jej užel bezduchého.“

Analistou citovaný sen bratra Serafina, předznamenávající jeho skon, je zjevnou narážkou na dodnes v breviáři užívanou antifonu: *O beatum virum, cujus anima paradisum possidet, unde exultant Angeli, laetantur Archangeli, chorus Sanctorum proclamant, turba Virginum invitant: Mane nobiscum in aeternum.* (Blažený muž, jehož duše dospěla do ráje. Jásají nad tím andělé, plesají archandělé, sbor svatých provolává a zástup panen ho vzývá: Zůstaň s námi navždy.)

Knihou, kterou zesnulý držel v levici, bylo patrně některé z vydání knihy řádových pravidel *Regula fratrum minorum & testamentum S. Francisci*. Pozoruhodný bratr Serafín byl uložen k věčnému odpočinku v kryptě hradčanského kostela Panny Marie Andělské³⁵.

Marián z Waldsassenu (fr. Marianus Waldsassensis)

Po smrti bratra Serafina nebyl v celé českomoravské provincii žádný lékárník až do roku 1719, kdy se jím stal bratr Marián z Waldsassenu, uváděný i s přídomkem Palatinus. Pocházel z Waldsassenu v Bavorsku, kde se narodil 1. května 1698 jako Johannes Philippus Zeidler. Před vstupem do řádu byl *apothecarius Carolobadii apud Dominus Pecher*⁷⁰, vyučil se tedy v lékárně „U bílého orla“ Andrese Wenzela Bechera v Karlových Varech⁷¹. Do řádu vstoupil 7. listopadu 1719 v Mostě, kde prožil i noviciát a o rok později složil řeholní sliby⁷². Bezprostředně po nich odešel do hradčanského kláštera, kde se ujal již 7 let opuštěné lékárny a funkci lékárníka pak vykonával nepřetržitě 14 následujících let.

V souvislosti s růstem českomoravské provincie byl poté po řadu let vyslán do různých konventů jako obnovitel či zakladatel řádových lékáren. Tak je doložen v letech 1734–1738 v Brně, kde obnovoval lékárnu po přestavbě tamního konventu⁷³. Návrh brněnského kvardiána P. Serafina z Gluchořaz, na jehož základě k přestavbě brněnského kláštera došlo, totiž výslovně uvádí⁷⁴: „*quod ex occasione Apothecae et Medicorum aptissimum in Moravia locus sit Brunae si autem plures infirmi recipiantur*“ („že náhodou je pro lékárnu a léčení nejpříhodnější místo na Moravě v Brně, potom by zde mohlo být přijímáno více nemocných“). Z formulace je zároveň patrné, že u olomouckého kláštera lékárna v té době ještě neexistovala.

Poté následoval v letech 1739–1742 pobyt bratra Mariana v Polsku, v hospicu u právě založeného konventu v Lubartówě⁷⁵, kde pravděpodobně rovněž zbudoval klášterní lékárnu, neboť je v análech uváděn jako tamní *pharmacopoeus*⁷⁶.

Rok 1743 strávil bratr Marián v konventu v Mnichově Hradišti, ale už od následujícího roku 1744 se na 8 let navrací do hradčanského kláštera opět ve funkci lékárníka. Zde byl v roce 1749 provinciálem P. Serafinem z Gluchořaz dokonce, jak bylo uvedeno výše, pověřen výchovou vlastního řádového lékárnického dorostu⁵. Je-

diným takto vyučeným řádovým lékárníkem se stal dále uvedený bratr Metoděj z Mikulova. S touto výchovou je hypoteticky možné spojit rukopis *Aus verschiedenen sicheren büchern ausgezogen in gleichen auch hier ein fleißig eingetragene artzneyen und rezepten* (Léky a recepty z různých zaručených knih vytažené, a rovněž sem pilně zanesené), který se dochoval v Kapucínské provinční knihovně v Praze pod sign. 43 D 33. Německy, výjimečně latinsky, psaný text obsahuje 514 nejrůznějších receptů opsaných z dobové farmaceutické literatury. O tom, že mohl být používán při výuce, svědčí uprostřed rukopisu zapsaný latinsko-česko-německý slovníček názvů rostlin⁵⁾.

V letech 1752–1754 je druhé hradčanské působení bratra Mariána přerušeno jeho vysláním do Olomouce, kde po přestavbě tamního kláštera⁷⁷⁾ pravděpodobně zakládá konventní lékárnou, takto třetí kapucínskou řádovou lékárnou na našem území.

V roce 1755 se bratr Marián potřetí vrací ve funkci lékárníka na Hradčany, ale o 6 let později, roku 1760 odchází z Hradčan trvale do Brna (s výjimkou roku 1761, kdy je uváděn v jihlavském konventu). V Brně ale nevykonává správu tamní lékárny, neboť je již svěřena jiným řádovým lékárníkům. Tento významný kapucínský farmaceut, zasloužilý o řádové lékárny u nás, zesnul 19. srpna 1769 ve věku 71 let⁷⁸⁾. Bohužel mu – stejně jako lékárníkům následujícím – již nebylo v kapucínských análech věnováno elogium (snad pro vysoký počet řeholníků v provincii bylo od psaní elogií upouštěno), a tak i podrobností o jeho životě máme mnohem méně.

Demetrius ze Sokolova (fr. Demetrius Falkonoviensis)

Světským jménem Antonius Brambach se narodil 29. května 1699 v Sokolově (tehdy Falkenau an der Eger)⁷⁹⁾. Do řádu vstoupil 31. května 1720 jako *apothecarius*, resp. *pharmacopoeus* v Nise, přičemž uvedeno, že je jazykově *germanus*⁸⁰⁾. Ke vstupu ho mohla podnítit skutečnost, že o 3 roky dříve vstoupil do řádu jako bratr-laik jeho starší rodný bratr Franciscus Antonius, řeholním jménem bratr Metoděj ze Sokolova⁸¹⁾. Drobnou zajímavostí je, že k těmto dvěma sourozencům se roku 1721 připojil i třetí rodný bratr Johann Adam, řeholním jménem bratr Ludvík ze Sokolova⁸²⁾.

Bratr Demetrius nejprve pobýval v letech 1721–1727 v konventu v Brně, nicméně není jisté, v jaké řádové funkci. Snad jako infirmář, je totiž otázkou – jak uvedeno výše – zda a jak brněnská lékárna fungovala. V letech 1728 až 1745 jako lékárník působil – střídaje se v této funkci s níže uvedeným bratrem Gorgoniem – v Praze na Hradčanech, s jednorozhodnou přestávkou pobytu v Mnichově Hradišti roku 1739. Od roku 1746 žil trvale v klášteře v Sokolově, snad jako infirmář, kde zesnul 31. října 1767⁸³⁾.

Florián z České Lípy (fr. Florianus Lippensis)

Pocházel z České Lípy, kde se narodil 26. září 1696 jako Joannes Jacobus Czipp (též Czipsz). O vstup do řádu projevil zájem 28. srpna 1722 ve Znojme, povolání

udal *apothecarius*, jazykově *utraquista*, byl tedy znalý češtiny i němčiny⁸⁴⁾. Obláčku vykonal 21. dubna 1723 v Mostě a bylo mu určeno řádové jméno Koloman (Colomanus), které bylo nicméně při profesi o rok později příkazem provinciála změněno na Florián⁸⁵⁾.

První 4 roky po profesi (1724–1727) strávil na Hradčanech, snad jako pomocník bratra Mariána z Waldsassenu. Od roku 1728 následoval pobyt v brněnském klášteře, kde snad nahradil ve funkci infirmáře bratra Demetria. Na 2 roky 1734 a 1735 se navrácí na Hradčany a následně je po 3 roky (1736–1738) v klášteře v Mnichově Hradišti, snad infirmářem. V letech 1739 až 1742 v Brně střídá v právě obnovené klášterní lékárně bratra Mariána. Poté stejného bratra střídá ve funkci lékárníka i v lékárně lubartovské a působí zde do roku 1747. Na 4 roky, do roku 1751, se navrácí do Mnichova Hradiště, rok 1752 prožije ve slezském Prudniku. Po 2 letech 1753–1754, kdy je opět na Hradčanech, se roku 1755 natrvalo stává lékárníkem v brněnském konventu, kde svoji pozemskou dráhu zakončil 12. června 1762⁸⁶⁾.

Gorgonius z Horního Slavkova (fr. Gorgonius Schlakenvaldensis)

Narodil se 6. února 1700 v Horním Slavkově jako Joannes Josephus Diedl⁸⁷⁾. O vstup do řádu projevil zájem roku 1724 v Praze na Novém Městě, kdy byl zapsán do seznamu noviců jako *pharmacopola studiosus*, kromě vyučení v lékárně snad absolvoval i gymnaziální studium, jazykově byl *germanus*⁸⁸⁾. Do noviciátu vstoupil 16. prosince 1724 a bylo mu přiděleno řádové jméno bratr Jan Křtitel z Horního Slavkova (Fr. Johannes Baptista Schlakenvaldensis), ale z neznámého důvodu noviciát opustil po 22. srpnu 1725⁸⁹⁾. Zcela netypické je, že se přesto mohl do řádu vrátit, k čemuž došlo 23. ledna 1731, přičemž mu bylo řeholní jméno změněno na Gorgonius, jak o tom udává analista⁹⁰⁾: „Die 16. decembris Fr. Joannes Baptista Schlackenwaldensis: Joannes Josephus Diedl pharmacopaeus. Natus 1700, 6. februarii. Deinde ab anno 1731, 23. januarii vocatus est Gorgonius, perierat enim, et inventus est.“ V překladu: „Dne 16. prosince bratr Jan Křtitel z Horního Slavkova [světským jménem] Johann Josef Diedl, lékárník. Narodil 1700, 6. února. Potom od roku 1731, 23. ledna, je zván Gorgonius, protože zmizel a byl nalezen.“

V letech 1732–1743 byl lékárníkem v hradčanském konventu, o tuto funkci se dělil s bratrem Demetriem. Pak přešel jako lékárník na 13 let do Brna, přičemž poslední 2 roky z tohoto pobytu se ve funkci střídá s bratrem Floriánem. Konečně od roku 1757 byl infirmářem ve fuňeckém konventu, kde 6. února 1770 zesnul⁹¹⁾.

P. Angelín z Jihlavy (P. Angelinus Iglaviensis)

Je zcela netypickým farmaceutem, členem kapucínského řádu. Narodil se 2. listopadu 1709 v Jihlavě jako Leopoldus Rebhan⁹²⁾. Do řádu vstoupil 6. července 1731 jako *rheto*, *apothecarius*, byl tedy vyučeným lékární-

kem a současně i absolventem gymnázia. Obdržel řádové jméno Angelin a noviciát strávil v Českých Budějovicích⁹³). Po absolvování řádového studia theologie se stal knězem, takže zcela jistě nevykonával své původní povolání. Zesnul 26. března 1767 v Sokolově⁹⁴).

Urban z Litoměřic (fr. Urbanus Litomiricensis)

Světským jménem Joseph Georgius Werner, narozený 6. února 1708 v Litoměřicích⁹⁵). O řád projevil zájem v dubnu 1734, obláčku slavil 11. listopadu 1734 v novoměstském konventu Praze, a byl zapsán jako *pharmacopola logicus*, podle čehož by kromě vyučení se lékárníkem absolvoval i nižší vzdělání na univerzitě, jazykově byl *utraquista in latinum*, ovládal tedy vedle češtiny a němčiny i latinu⁹⁶). Snad proto byl původně zařazen mezi čekatele klerického stavu (*erat scriptus inter candidatos clericorum*), ale po ročním noviciátu, který prožil v Nise (jiný pramen uvádí Prudnik), zůstal bratrem-laikem.

Protože v těch letech byl provoz řádových lékáren dostatečně zabezpečen vyšším počtem lékárníků v řádu, působil bratr Urban po většinu života v jiných řádových zaměstnáních, snad ve funkci infirmáře. To se odráží i v jeho častém přecházení mezi jednotlivými kláštery. Po profesi je v letech 1735 a 1736 uváděn v brněnském klášteře, pak pobyl 2 roky v Olomouci. Následující rok 1739 stráví na Hradčanech a pak 8 let v Mnichově Hradišti. V letech 1748–1751 se nachází ve slezském Prudniku, pak na rok putuje do Mostu a rok následující 1753 je zpět v Prudniku. Po opětovném ročním pobytu v Mostě je v roce 1755 v Olomouci, kde je výslovně uváděn jako *apothecarius*. Následující 2 roky stráví v pražském novoměstském konventu, a v letech 1758–1760 je opět v Mnichově Hradišti. Poté se na rok vrátí na Nové Město pražské a po dvouletém pobytu v roudnickém konventu přichází roku 1764 do kláštera v Litoměřicích. Zde jeho životní putování končí 3. října 1765⁹⁷).

Karel z Náchoda (fr. Carolus Nachodiensis)

Narodil se 21. dubna 1725 v Náchodě jako Martin Václav Michal Springer⁹⁸). Do řádu vstoupil 25. května 1746 v Mostě, jako zaměstnání při vstupu zapsáno *apothecarius*, jazykově *utraquista*⁹⁹). Profesní slib složil přesně o rok později tamtéž¹⁰⁰). V letech 1747–1751 pobýval v olomouckém konventu, není však jisté, v jaké funkci. V roce 1752 se přesunul na Hradčany, a zde byl patrně vybrán tehdejší provinciálem P. Serafinem z Głuchořaz¹⁰¹), aby jej doprovázel do centra křesťanstva, do Říma. Dostal se tak do největší vzdálenosti od naší vlasti ze všech kapucínských farmaceutů. Ve Věčném městě je doložen v letech 1753–1759 jako společník (*socius*)¹⁰²) nejprve provinčního vikáře P. Andronika z Nového Jičína¹⁰³), potom i zmíněného P. Serafina, který v té době dosáhl dokonce hodnosti 42. generálního ministra řádu, tedy nejvyššího postavení v řádu¹⁰⁴).

Místa pobytu bratra Karla v letech 1760–1764 prameny neudávají, snad byl stále v Římě. V roce 1765 pobýval v kyjovském klášteře. Potom se vrátil ke své-

mu farmaceutickému poslání, protože v letech 1766 až 1770 pobýval v Mnichově Hradišti, snad jako infirmář. V této funkci je výslovně doložen v letech 1771–1773 ve Fulneku. Pak přešel ve funkci lékárníka a infirmáře na 3 roky do kláštera hradčanského. Konečně od roku 1777 přešel v téže funkci do Brna, kde zesnul 21. ledna 1779¹⁰⁵).

Metoděj z Mikulova (fr. Methodus Nicolspurgensis)

Jediný kapucínský lékárník, který své vzdělání získal až po vstupu do řádu. Narodil se 27. září 1722 v Mikulově jako Franciscus Carolus Jacob Widholm¹⁰⁶). Při vstupu do řádu 28. srpna 1747 uvedeno, že byl původně *smigmator* (mydlář)¹⁰⁷). Noviciát strávil v Mostě a ukončil ho profesním slibem přesně o rok později¹⁰⁸). Poté byl přivtělen k hradčanskému konventu a vybrán, snad pro jisté technologické znalosti, které museli mydláři mít, aby se stal lékárnickým učněm bratra Mariána z Waldsassenu podle výše zmíněné instrukce P. Serafina z Głuchořaz – ve které je přímo zmiňován⁵): „*quem in praesenti assigno F. Methodium Nicolspurgensem lacium olim philosophiae studiosum*“ (*ustanovuji bratra laika Metoděje z Mikulova, kdysi posluchače filosofie*). Otázkou zůstává, do jaké hloubky tato výuka šla, protože se sám nikdy samostatným lékárníkem nestal. Naopak po pouhých 3 letech odchází roku 1751 do kláštera znojenského. Od roku 1754 pobýval trvale v brněnském klášteře (s výjimkou let 1756, kdy je uváděn v Olomouci, a roku 1762 stráveného v Mikulově), snad jako pomocník tamního lékárníka a infirmáře. Zde také roku 1797 oslavil 50 let v řádu, byl tedy označován jako bratr jubilar. Zesnul 4. července 1803 ve vysokém věku 81 let¹⁰⁹).

Nikasius z Olomouce (fr. Nicasius Olomuciensis)

Narodil se 11. dubna 1731 v Olomouci-Řepčíně jako Anton Joseph Hampel¹¹⁰). O vstup do řádu projevil zájem v Olomouci roku 1749, kdy byl zapsán do katalogu kandidátů¹¹¹). Podle něj byl *plurimus germanus*, hovořil tedy především němčinou, jako povolání uvedeno *rhetor; apothecarius*, byl tedy absolventem tehdejšího gymnázia, snad v olomouckých jezuitů. Lékárenského vzdělání nabyl v nedalekém Prostějově, neboť zmíněný katalog uvádí: „*discit Prostanæ apud PP. Misericoriæ*“ (*učil se v Prostějově u milosrdných bratří*), v lékárně, kterou tamní konvent provozoval od roku 1736¹¹²). Do noviciátu vstoupil ale až 20. března 1751, prožil ho v Mostě, kde přesně o rok později složil řádové sliby¹¹³).

Jako lékárník působil od roku 1752 po 3 roky v hradčanském konventu. V roce 1755 přešel do kláštera olomouckého, kde po roce pobytu převzal od bratra Urbana vedení lékárny, aby ji po následujících 27 let spravoval jako poslední olomoucký kapucínský lékárník až do své smrti 24. ledna 1783¹¹⁴). Správu olomoucké lékárny spojoval s funkcí klášterního vrátného (v pramenech udáván jako *apothecarius et janitor*, tedy lékárník a vrátný).

Adam z Opavy (fr. Adamus Opaviensis)

Je druhým farmaceutem, který – alespoň, pokud je z pramenů patrné – svoje povolání v české řádové provincii nevykonával. Snad proto, že v té době byly potřeby řádových lékáren zabezpečeny jinými řádovými lékárníky.

Narodil se jako Franz Ignatz Bordon 7. července 1726 v Opavě¹¹⁵). O vstup do řádu projevil zájem roku 1750 v Prudniku¹¹⁶). Jazykově byl *plurimus germanus*, povolání při vstupu uvedeno *apothecarius apud D. Nolli Oppaviae*, vyučil se tedy a nějakou dobu pracoval v opavské lékárně „U zlatého orla“ patřící Antonínu Josefu Nolli¹¹⁷). Noviciát prožil v Českých Budějovicích, kde 28. srpna roku 1751 složil řádové sliby¹¹⁸). Navíc po 2 letech strávených v Olomouci odchází do kláštera ve slezském Prudniku, který byl (jako ostatní slezské řádové domy) v roce 1754 od české řádové provincie odloučen. O dalším osudu Adama z Opavy proto nemáme zpráv. Zesnul v klášteře v Nise 12. dubna 1797¹¹⁹).

Viktor z Příbrami (fr. Victor Przibraviensis, někdy omylem jako Przibislaviensis)

Narodil se 29. září 1733 v Příbrami jako Michael Karel Josef Tippner (psán i Dippner)¹²⁰). Pocházel ze staré příbramské rodiny, jeho bratr František Tippner byl rovněž lékárníkem a od roku 1768 i majitelem příbramské lékárny „U bílého lva“¹²¹). O vstup do řádu projevil Michael Tippner zájem roku 1754 na Hradčanech, v katalogu kandidátů¹²²) je charakterizován jako *bohemus*, mateřským jazykem mu tedy byla čeština, jako světské povolání uvedeno *apothecarius obsequiosus, poeta* tedy obstojný lékárník a poeta, absolvent páté ze šesti tehdejších gymnaziálních tříd. Katalog dále uvádí, že se jevil

„valde egregius, politus & optimaе voltis“, tedy „velmi skvělý, jemný a dokonale povoláný“ k řádovému životu. Noviciát zahájil 24. července 1755 v Mostě, kde přesně o rok později složil i věčné sliby¹²³).

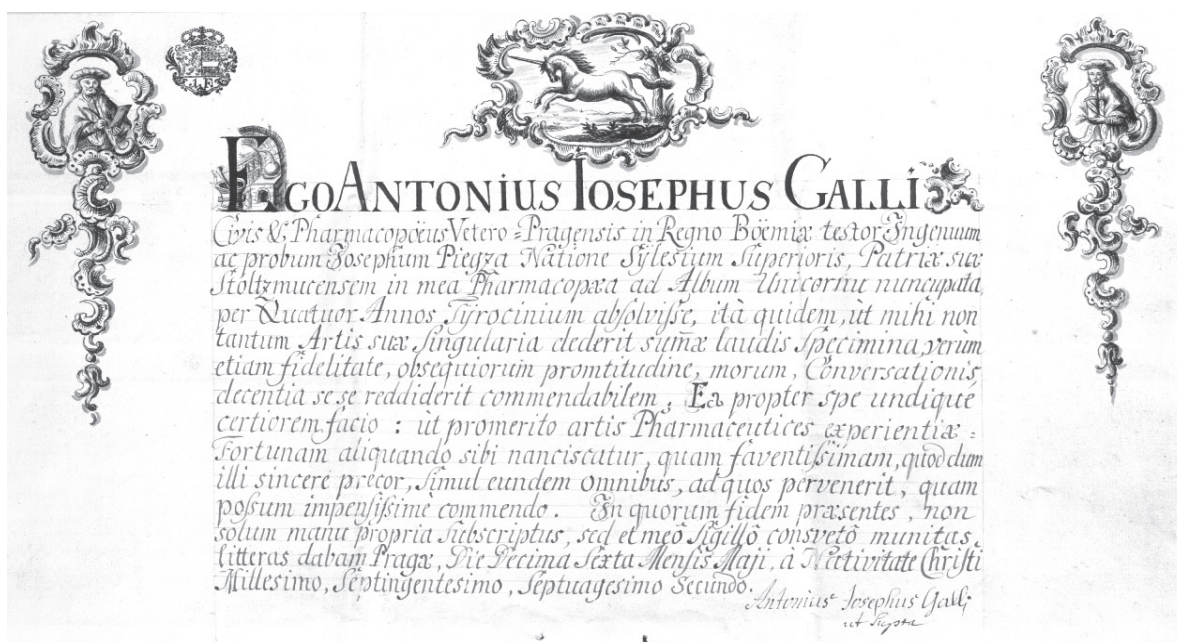
Od roku 1757 byl na Hradčanech pomocníkem bratra Mariana, kterého ve funkci klášterního lékárníka nahradil roku 1759 na následujících 10 let, než přešel v roce 1769 v téže funkci do brněnského kláštera, kde zesnul 1. září 1771¹²⁴).

Norbert z Německého Brodu (fr. Norbertus Teuto-Brodensis)

Světským jménem Antonius Lucas Lutz se narodil 23. května 1739 v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě¹²⁵). Do řádu vstoupil 20. října 1759 v Mostu jako *apothecarius*¹²⁶), profesi vykonal tamtéž o rok později¹²⁷). Nejprve byl v letech 1761–1768 lékárníkem brněnského kláštera, poté 5 let na Hradčanech, v letech 1774–1776 opět v Brně. V letech 1777 a 1778 se uvádí jako *apothecarius, janitor et cellararius* (lékárník, dveřník a sklepník) ve Fulneku, což ale spíše souviselo s jeho předchozím působením než, že by ve fulneckém klášteře lékárna opravdu vznikla. Konečným působištěm se mu stalo od roku 1779 Brno, kde působil jako poslední lékárník až do ukončení provozu tamní klášterní lékárny. Zesnul 23. prosince 1802 v Třebíči¹²⁸).

Absolon z Thustomostů (fr. Absolon Stoltzmützensis)

Poslední kapucínský lékárník českomoravské řádové provincie se narodil 7. ledna 1746 v Thustomostech v Horním Slezsku jako Josephus Piegza (psáno také Biegza). Vyučil se v lékárně „U bílého jednorozce“ u Antonína Josefa Galli¹²⁹) na Starém Městě pražském v letech 1768–1772, jak o tom svědčí zachovaný výuční list (obr. 4).

Obr. 4. Výuční list posledního lékárníka hradčanského kapucínského kláštera bratra Absolona z Thustomostů vydaný 16. května 1772 staroměstským lékárníkem Antonínem Josefem Galli (NA ŘK, listina 140)

Do řádu vstoupil 18. března 1773, noviciát vykonal v Českých Budějovicích, kde přesně o rok později vykonal i věčné sliby¹³⁰). Jeho působištem byl od roku 1774 hradčanský konvent. Nejprve svoje lékárnické působení spojoval i s funkcí kuchaře (*culinarius*), ke které měl pro svoje farmaceutické znalosti jistě blízko. Od roku 1777 je již nepřetržitě uváděn jen jako lékárník. V hradčanském klášteře strávil celý život, až ve věku 76 let jako poslední řádový *apothecarius* zesnul 22. března 1822¹³¹).

Bratr Absolon po sobě, jako jediný z uvedených kapucínských lékárníků, zanechal i dvě osobní památky. První z nich je papírový rukopis vázaný do kožených desek opatřený nápisem *Annotationes medicae Fr. Absolonis O. Capuc. pharmaceutae (Poznámky o léčivech bratra Absolona, lékárníka kapucínského řádu)*, uchovávaný v Kapucínské provinční knihovně jako rukopis 238. Je to typický zástupce rukopisných souborů poznámek a receptur, které si lékárníci pro svoji praktickou potřebu pořizovali¹³²). Obvykle začínali již během svých učednických let a postupně je během praxe doplňovali. Rukopis bratra Absolona je malá knížka příručního formátu, která na 463 stranách obsahuje německo-latinské zápisky (obr. 5). Pro lepší orientaci je autor na konci opatřil i rejstříkem. Rukopis zahajuje na s. 1–33 diagnostika založená na pozorování moči (uroskopie), která byla po staletí hojně využívanou metodou pro diagnostiku vnitřních cho-

rob¹³³). Následuje na s. 33–307 abecední seznam nemocí, u každé z nich jsou po krátkém popisu choroby uvedeny vhodné léčivé látky a několik receptů na zhotovení léčivých přípravků. V textu autor hojně používá dobové farmaceuticko-alchymické značky. Protože seznam obsahuje i chorobné stavy, které byly v případě klášterní lékárny vyloučeny (potrat, léčení mužské impotence, venerické či dětské nemoci) je patrné, že počátky rukopisu leží ještě v době před vstupem bratra Absolona do kapucínského řádu, tedy nejspíše během jeho učednických let 1768 až 1772. Od s. 307 následuje neuspořádaná směs receptů na léčivé přípravky, ale i jednoduché chemické preparáty. Některé z nich jsou podle dobového úzu označeny i jménem autora, mezi nimi slavného pražského lékaře Jana Františka Löwa z Erlsfeldu (1648–1725), nebo naopak jménem nemocného, pro nějž byly určeny. U několika receptů ukazuje vazba *pilulae meae* (moje pilulky, s. 309) nebo *balsamus meus* (můj balzám, s. 310) na autorství receptury pisatele bratra Absolona. Další, opět abecedně uspořádaný soubor receptů na léčivé přípravky zaujímá s. 327–423. V něm si na s. 409 autor zapsal i recept na *Thee boemicum s. cafee* (Český čaj neboli káva), pod nímž se skrývá recept na přípravu náhražky kávy z praženého kořene čekanky¹³⁴). Konečně po s. 424 následuje opět neuspořádaná směs receptů na léčivé přípravky, vystřídáná od s. 457 rejstříkem, který celý rukopis uzavírá. Rukopis byl očividně různě dopisován a doplňován a je patrné, že byl používán po dlouhou dobu.

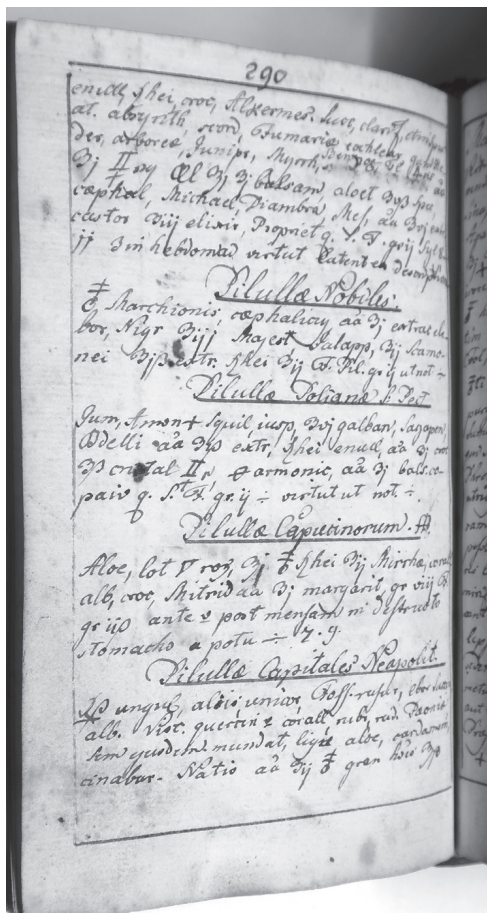
Druhou osobní památkou na bratra Absolona je konvolut dvou farmaceutických tisků zachovaný v Kapucínské provinční knihovně pod sign. 3 G 73. Do jednoho svazku, na přideštěti opatřeném rukopisnou poznámkou *Pro Simplici usu Fr. Absolonis* (Pro osobní použití bratra Absolona), si dal svázat dvě farmaceutická díla, totiž Thomase Fullera *Pharmacopoeia extemporanea, sive Praescriptorum chilis* (Venetiis 1722) a Josepha Jacksona *Enchiridion medicum practicum* (Venetiis 1722).

Farmaceuti – neúspěšní zájemci o vstup do českomoravské kapucínské provincie

O vstup do kapucínského řádu se během 17. a 18. století neúspěšně pokoušeli i další farmaceuti. K doplnění celkového obrazu jsou zde chronologicky podána jejich životní data, obsažená v archivních materiálech¹³⁵).

První skupinu tvoří farmaceuti, kteří byli řádem do noviciátu přijati, ale byli z něj z nejruznějších důvodů propuštěni (což bylo běžnou praxí i u zájemců jiných povolání, či uchazečů o klerický stav):

- Paulus Franciscus Conrad, původem z Jihlavy, povoláním *apothecarius*, vstoupil do řádu 24. listopadu 1692 v Nise, řádovým jménem bratr Kosmas z Jihlavy (fr. Cosmas Iglaviensis), propuštěn z neznámého důvodu. Ačkoliv se v té době řádu lékárníků nedostávalo, převážil zřejmě – podobně jako u dále uvedených – rys duchovní nad praktickým.
- Franciscus Wuschba, narozen roku 1691 v Mostě, povoláním *apothecarius*, vstoupil do řádu 10. května 1713 v Mostě, řádovým jménem bratr Cherubín z Mostu

Obr. 5. Ukázka z rukopisu *Annotationes medicae Fr. Absolonis O. Capuc. pharmaceutae* (Kapucínská provinční knihovna, rkp. 238)

(fr. Cherubinus Pontensis), propuštěn (*dimisus*) bez udání důvodu.

- Franciscus Josephus Weymann, narozen roku 1718 v Olomouci, povoláním *apothecarius, studiosus*, jazykově *utraquista*, vstoupil do řádu 22. června 1743 v Mostě, řádovým jménem bratr Prosper z Olomouce (fr. Prosperus Olomouensis), propuštěn *propter rupturam* (kvůli kýle, ale překlad je pro krátkost poznámky nejistý), tedy nejspíše z důvodu zdravotního stavu.
- Josephus Hradecký, narozen 8. února 1740 v Brně, povoláním *apothecarius*, vstoupil do řádu 20. října 1749 v Českých Budějovicích, řádovým jménem bratr Albert z Brna (fr. Albertus Brunensis), propuštěn během noviciátu „*quia laicali sorte non mentus*“ (protože neodvykl světskému způsobu života).
- Christophorus Antonius Holle, narozen 6. května 1726, jako místo původu udáno *Franco Byllerthannensis*, pocházel tedy z obce Bühlertann v oblasti někdejších Frank (dnešní Bádensko-Württembersko), povoláním *apothecarius, rhetor*, tedy kromě vyučení i absolvent gymnázia. Vstoupil do řádu 26. března 1751 v Mostě, řádovým jménem bratr Alois (fr. Aloysius). Měl asi problémy s řeholní kázní, a protože u něj poznamenáno *vivit sponte* (žije volně) a *dixit se non votats* (říkal, že nemá povolání, tedy k řeholnímu stavu), byl propuštěn.
- Joseph Kreiller, narozen 16. listopadu 1746 v německém Aschbachu, povolání *exjesuita, apothecarius* byl tedy původně členem jezuitského řádu, který byl roku 1773 zrušen¹³⁶). Do kapucínského řádu vstoupil 27. října 1773 v Mostě, řádovým jménem bratr Kosman (fr. Cosmas Aschbachensis), byl propuštěn *ob sinistram valetudis* (z důvodu špatného zdraví).

Ve druhé skupině jsou neúspěšní uchazeči o vstup po řádu, kteří byli sice zapsáni do katalogů uchazečů, ale nebyli ani přijati do noviciátu či jej prakticky ihned opustili:

- Wenceslaus Snobelisus z Litoměřic, povoláním *apothecarius Colinii*, vyučil se nebo snad pracoval v Kolíně. O řád projevil zájem roku 1690 v Mostě, odmítnut z neudaných důvodů.
- Wenceslaus Swoboda, narozen 1695 v Praze, povoláním *apothecarius*, jazykově trilingvní (*bohemo-germano-latinus*), o řád projevil zájem nejprve roku 1716 v Praze, poté znovu roku 1719 v Brně, odmítnut z neudaných důvodů.
- Joannes Laurentius Davitzer, narozen 1694 v bavorské obci Wald, povoláním *apothecarius Carolobadii*, tedy se vyučil nebo pracoval v Karlových Varech, jazykově *germanus, latinus*, o řád projevil zájem roku 1720 v Karlových Varech, odmítnut z neudaných důvodů.
- Josephus Mratschna, narozen 1702 v Litoměřicích, povoláním *pharmacopoeus*, jazykově *utraquista*, o řád projevil zájem 3. září 1726, odmítnut z neudaných důvodů.
- Joannes Sticha, narozen 1700 v Mělníku, povoláním *apothecarius studiosus*, jazykově *utraquista*, o řád projevil zájem roku 1726, odmítnut z neudaných důvodů.
- Franciscus Leopoldus Novak, narozen 1711 v Praze, povolání *pharmacopola, socius 4 annis Znoymia*,

snad byl 4 roky učením ve Znojmě, jazykově trilingvní *utraquista etiam in latinam*. O řád projevil zájem roku 1734 v Praze a znovu v červnu 1735 ve Znojmě. Nastoupil do noviciátu v Mostě, ale *suspectus pro laicatus non curavit se* (stav bratra-laika se k němu nehodil), takže byl propuštěn.

- Jacobus Prochaska, narozen 1718 v Chrudimi, povoláním *poeta, pharmacopoeus tyro* byl tedy absolventem předposlední třídy gymnázia a lékárnickým učněm. O řád projevil zájem poprvé v březnu 1734 v Kolíně, kdy byl snad pro nízký věk odmítnut. O vstup po řádu se pokoušel znovu v listopadu roku 1736 v Chrudimi a opět v září 1737 v Olomouci. Byl konečně přijat do noviciátu v Českých Budějovicích, ale jako čekatel klerického stavu (*pro clericatu*). Ani to nevedlo k úspěchu, protože „*mox iterumque propter difficultates et morales remissus*“ (brzy nato byl propuštěn jako problematický a [nedostatečných] mravů).
- Joannes Paulus Lott, pocházel z Horního Slavkova, povoláním *tyro pharmacopola*, jazykově *germanus*, o řád projevil zájem v dubnu 1739 v Sokolově, ale nebyl přijat, protože byl „*miser, debilis, multas injuente iustis, infirmus*“ (slabý, nevzdělaný, již nemladý, nemocný).
- Ignatius Schabart, narozen 1716 ve Žďáru nad Sázavou, povoláním *tyro pharmacopola*, nebyl tedy snad úplně vyučen, jazykově *germanus*. O řád projevil zájem v květnu 1739 v Českých Budějovicích, byl sice přijat do noviciátu v Mostě, ale „*ante inducem seditiit pretendens se petiiste pro clerico*“ (před vstupem [do noviciátu] zběhl, předstíraje že bude žádat o vstup do klerického stavu).
- Josephus Kurtz, narodil se roku 1720 v Praze, povoláním *pharmacopola atque humanista*, měl tedy i gymnaziální vzdělání, jazykově *utraquista*, udáno rovněž že „*egregie apud patres Societas Jesus in condice*“ (byl výtečný při práci u otců Tovaryšstva Ježíšova), pracoval tedy snad v některé jezuitské lékárně. O vstup do řádu projevil zájem v lednu 1740 v Brně, odmítnut z neudaných důvodů.
- Carolus Braungarten, narozen 1730 v Mostu, povoláním *pharmacopola*, o řád projevil zájem roku 1750, dokonce vybaven doporučujícím dopisem P. Andronika z Nového Jičína¹⁰³), odmítnut z neudaných důvodů.
- Joannes Carolus Kayser, narozen 8. května 1727 v Žatci, povoláním *apothecarius*, jazykově *germanus*. O řád projevil zájem roku 1751 na Hradčanech, ale „*exivit, Augustinias laicus Pragae ad S. Thomam*“ (odešel, [a stal se] laikem u pražských augustiniánů u sv. Tomáše).
- Joannes Urban, narozen 12. května 1726 v Litoměřicích, povoláním *apothecarius*, jazykově *utraquista*. O řád projevil zájem poprvé v roce 1751 ve Vyškově, podruhé v roce 1752 na Hradčanech, byl vybaven dokonce doporučením *a Patre spirituali Iglaviae, ubi stat in conditionis* (od otce spirituála z Jihlavy, kde byl v zaměstnání) – snad to byla lékárna jihlavských jezuitů. Nicméně jak uvádí poznámka *factus carthusianus*, vstoupil nakonec do řádu kartuziánského. Jeho působištěm se tak stala klášterní lékárna valdického kláštera, jak dokládá kniha

děkanských protokolů pražské univerzity, kde je ke dni 2. září 1759 uvedena jeho zkouška¹³⁷): „*Examinatus est Joannes Urban, provisor pharmacopoeae carthusianorum prope Gitschinum vulgo Valditsch non ades satisfereit examinadoribus, cum tamen pharmacopea sit privata pro solo conventu approbatus est nempe pro loco Valditsch, hac etiam contitione ne profamat in publicum quid quam dispensare, et quod vi contingeret illum ad aliam pharmacopoeam appetere, ut demuo ad examen reddeat. Deproferit etiam juramentum pro loco Valditsch.*“ V překladu: „*Zkoušen byl Johann Urban, provizor lékárny kartuziánského kláštera nedaleko Jičína, obecně zvaného Valdice, nebyl ale schopen uspokojit zkoušející. Nicméně, protože je to lékárna soukromá, jen pro členy konventu, byl schválen. Ale pouze pro Valdice, pod takovou podmínkou, že nebude veřejnosti cokoliv, jakkoliv dispensovat a že pokud ho přemístí do jiné lékárny, pak tentýž [Urban] se znovu podrobí zkoušce. Pak vydáno potvrzení [o zkoušce] pro Valdice.*“

- Ioannes Eteij, stáří neudáno, ale podle záznamu *Ungarus*, pocházel nejspíše ze Slovenska, protože záznam o jeho světském povolání udává *Apothecarius Sakolcae apud Patres Jesuitas*, byl tedy lékárníkem v jezuitském klášteře ve Skalici na Slovensku. O vstup do noviciátu požádal roku 1752 v Brně, vybaven s doporučujícím dopisem bližší nespecifikovaného P. Izidora, byl ale odmítnut z neudávaných důvodů.
- Josephus Wesely, narozen v květnu 1723 v Kutné Hoře, povoláním *pharmacopoeius 4. annis absolutus*, který byl *laborant Kutenberga*, byl tedy vyučeným lékárníkem, který 4 roky pracoval v rodné Kutné Hoře, jazykově *utraquista*. O vstup do řádu požádal roku 1753 v Kolíně s doporučením nespecifikovaného P. Auspicia. Nicméně označen jako *jam senex* (již stařec) a patrně pro svůj vyšší věk a nedobrý zdravotní stav nebyl přijat.
- Joannes Pokorný, narozen 15. března 1735 v Benešově, povoláním *artis pharmaceuticae studiosus in annum 4*, byl tedy vyučeným lékárníkem a navíc absolventem gymnázia, jak dokládá i poznámka o jazykových *rhetor, latinus*. To jej umožňuje ztotožnit jako studenta benešovského piaristického gymnázia, které ukončil roku 1751 s vynikajícím prospěchem¹³⁸). Snad 3 roky pracoval i v benešovské lékárně, jak by naznačovala poznámka „*3 in conditio Beneschovii*“. O vstup do řádu projevil zájem v roce 1753 na Hradčanech a znovu o rok později. Z neudávaných důvodů byl ale odmítnut. Nejspíše proto si zvolil kariéru světského lékárníka, protože téhož roku 28. dubna 1754 skládá zkoušku na lékařské fakultě pražské univerzity, jak o tom svědčí zkušební protokol v děkanském protokolu¹³⁹), z něhož se mimo jiné dozvídáme, že se učil ve staroměstské lékárně „U bílého jednorožce“ u Antonína Hampachera¹²⁹).

Závěr

Na základě dochovaných archivních dokladů se podařilo rekonstruovat životní osudy osmnácti farmaceutů-členů kapucínského řádu v 17. – 19. století. V rámci

řádu se jednalo o početně malou skupinu, tvořící si 3 % z laických bratří v udaném období (pro srovnání bratří s původním povoláním švec bylo zhruba 14 %, s původním povoláním pekař asi 12 % z bratří-laiků¹⁴⁰). Přesto farmaceuti-členové kapucínského řádu významně zasáhli do osudů svého řádu v našich zemích, když zbudovali tři klášterní lékárny, z nichž ta hradčanská sloužila více než jedno století.

Lékařnická činnost se v barokní době stala příhodným motivem pro malby znázorňující Ježíše Krista jako lékárníka¹⁴¹). Na nich Kristus nabízí léčivé prostředky pro uzdravení duší hříšníků, zároveň však lékařnické váhy, které drží v ruce, upozorňují diváka na skutečnost, že činy všech lidí budou jednoho dne váženy a zkoumány. Následujíc tohoto nedostupného příkladu a pod zorným úhlem věčnosti, šestnáct kapucínských lékárníků sloužilo po bezmála jedno a půl století svým *ars pharmaceutica* všem řádovým bratřím i ostatním bližním. Tři z nich pak službě bližním přinesli obět' nejvyšší, když obětovali vlastní život za jim svěřené nemocné.

Rád bych zde vyjádřil své poděkování všem, jejichž vstřícnost a ochota umožnily vznik této práce, zejména provinčnímu sekretáři a archiváři Provincie kapucínů v ČR a kvardiánu hradčanského kapucínského kláštera Mgr. Tomáši Pracnému, OFM Cap., knihovnici Kapucínských provinčních knihovny v Praze paní Mgr. Vlastě Scheuflerové a pracovnícím studovny I. oddělení Národního archivu v čele s paní PhDr. Helenou Klímovou.

Střet zájmů: žádný.

Literatura a poznámky

1. **Schnabel R.** Pharmazie in Wissenschaft und Praxis. Dargestellt an der Geschichte der Klosterapotheken Altbayerns vom Jahre 800 bis 1800. München: Heinz Moos 1965. **Cowen D. L., Helfand W. H.** Pharmacy: An Illustrated History. New York: Harry N. Abrams 1990. **Corvi A., Riva E.** La farmacia monastica e conventuale. Pisa: Pacini Editore 1996.
2. Kromě zmínek v pracích, které se věnují klášterním lékárnám, se biografii řádových farmaceutů věnují zejména práce: **Ryneš V.** Poslední jezuitští lékárníci v Klatovech. Odborné aktuality KÚNZ České Budějovice 1967; 8(3), 4–5. **Hladík J.** Klatovští lékárníci. In: **Rusek V. (ed.)** Jihočeský sborník příspěvků k dějinám farmacie. České Budějovice: Krajský ústav národního zdraví 1980; 145–151. **Cvrček V.** Čeští barokní lékárníci ve světě. Sborník příspěvků k dějinám farmacie Jihomoravského kraje. Brno: Krajský ústav národního zdraví 1981; 122–125. **Etner J.** Jiří Josef Camel, lékárník a botanik. Čes. slov. Farm. 1990; 39, 42–45. **Holubová M.** Lékárna teléské koleje a její správci. Dějiny věd a techniky 2017; 50, 174–191.
3. Dnešní oficiální název je Provincie Řádu menších bratří kapucínů v České republice, nicméně v textu používám název, který platil po většinu sledovaného období.
4. **Bireley R.** The Refashioning of Catholicism, 1450–1700: A Reassessment of the Counter Reformation. London: Macmillan Press 1999. **Bělina P., Kaše J., Mikulec J., Veselá I., Vlnas V.** Velké dějiny zemí koruny České IX. (1683–1740). Praha – Litomyšl:

- Paseka 2011. **Zlámal B.** Příručka českých církevních dějin. V. díl. Olomouc: Matice cyrilometodějská 2008.
5. **Nesměrák K., Kunešová J.** Farmaceutická historie kapucínského kláštera v Praze na Hradčanech. Část I. Klášterní lékárna. Čes. slov. Farm. 2015; 64, 79–94.
 6. <http://badatelna.eu/fond/30/>
 7. **Rabas V.** Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století. Časopis katolického duchovenstva 1936 a 1937; 77, 217–238 a 329–349; 78, 25–41 a 339–406.
 8. **Brčák M.** Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae: Písemné prameny k dějinám kapucínského řádu v českých zemích v 17. století a možnosti jejich využití. Historica Olomoucensia 2012; 41, 143–169.
 9. **Svatoš M.** Jezuitská elogia jako historický pramen a elogia P. Martina Středy. In: **Skutil J. (ed.)** Morava a Brno na sklonku třicetileté války. Praha: Societas 1995; 207–220. **von Thiessen H.** Die Kapuziner zwischen Konfessionalisierung und Alltagskultur. Vergleichende Fallstudie am Beispiel Freiburgs und Hildesheims (1599–1750). Freiburg im Breisgau: Rombach 2002; 285–317.
 10. **Matějka P. M.** Seznamy představených kapucínských klášterů podřízených provincialátu v Praze (1599–2005). Paginae historiae 2005; 13, 140–269. **Matějka P. M.** Seznam provinciálů, definitorů a ostatních představených správních jednotek kapucínského řádu s historickým sídlem v Praze (a Vídni). Paginae historiae 2006; 14, 261–343. **Matějka P. M.** Nekrologium Provincie kapucínů v ČR. 2. vydání. Praha: nákladem vlastním 2014.
 11. **Horoy C. A. (ed.)** Medii aevi bibliotheca patristica, series prima, tomus quatus: Honorii III romani pontificis opera omnia. Paris: Imprimerie de la Bibliothèque ecclésiastique, 1880, col. 465–470.
 12. **Sommer P.** Infirmarium jako součást denního života v klášteře. In: **Foltýn D., Charvátová K., Sommer P. (ed.)** Historia Monastica I. Sborník z kolokvií a konferencí pořádaných v letech 2002–2003 v cyklu „Život ve středověkém klášteře“. Praha: Centrum mediévistických studií 2005; 11–23.
 13. Kromě dále sledovaných kapucínů jsou u nás známy lékárny františkánské, například u Panny Marie Sněžné v Praze, v Brně či v Hostinném. **Rusek V., Smečka V.** České lékárny. Praha: Nuga 2000.
 14. **Cuthbert F.** The Capuchins: A Contribution to the History of the Counter-Reformation. London: Sheed and Ward 1928.
 15. **col.** Lexicon capuccinum. Proptuarium historico-bibliographicum Ordinis Fratrum Minorum Capuccinatorum (1525–1950). Romae: Bibliotheca Collegii internationalis s. Laurentii Brundusini, 1951, col. 1087–1090.
 16. **Rivest J.** The Chymical Capuchins of the Louvre: Seminal Principles and Charitable Vocations in France under Louis XIV. Ambix 2018; 65, 275–295.
 17. **Nesměrák K., Kunešová J.** Farmaceutická historie kapucínského kláštera v Praze na Hradčanech. Část II. Kapucínský balzám (Balsamum capucinatorum). Čes. slov. Farm. 2015; 64, 95–99.
 18. **Novák J. S.** Brněnské lékárny. Lékárnické listy 1937; 30, 3–6, 11–13, 20–22, 34–35, 43–44, 52, 59, 66, 73–74, 83–84, 92–93, 98, 105–106, 113–114, 123–124, 130–132, 139–141, 148–149, 155–156, 163, 170–171, 179–180, 186–187, 195–196, 203–204, 212–214, 219–220, 226–227, 252–253 a 260–261.
 19. K němu **Sulitková L.** Lékárnici v Brně v předbělohorském období. Brno v minulosti a dnes 2003; 17, 245–271.
 20. **col.** Ritualis PP. Capucinatorum Provinciae Bohemiae, Moraviae & Silesiae. Pars secunda. Pragae: Typis Universitatis Carolo-Ferriandae 1696; 56–61.
 21. **Buben M.** Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v Českých zemích, III. díl, 1. sv. žebavé řády. Praha: Libri 2006; 359–399.
 22. **Dokoupil V.** (Dějiny moravských klášterních knihoven. Brno: Muzejní spolek v Brně 1972; 199) dokonce uvažuje o možnosti, že se v brněnském klášteře mohla studovat medicína nebo přinejmenším chirurgie. Tomu by nasvědčoval mimořádně vysoký počet lékařských knih v knihovně konventu, která byla netypicky vybavena i úplnou lidskou kostrou v zaskleném výklenku. Lebka kostry měla četné posmrtné trepanace a její jednotlivé části byly popsány anatomickými názvy a datem 1639. (Roku 2001 byly zbytky kostry pohřbeny v kryptě hradčanského kláštera.)
 23. Tím se opravují některé v literatuře tradované údaje. **Dohnal F.** (Studijní texty k dějinám farmacie. Praha: Karolinum 2014; 142) uvádí kapucínské lékárny také u konventů v Třebíči, Fulneku a Znojmu, kde podle v této práci uvedených zjištění nebyly. **Broncová D.** (Historie farmacie v Českých zemích. Praha: Milpo 2003; 19) uvádí mylně u historické fotografie paulánské lékárny z Nové Paky že se jedná o lékárnu kapucínskou, ač řád v tomto městě nikdy nepůsobil.
 24. **Novák J. S.** Lékárnici v boji se svými škůdci v minulosti. Čas. českoslov. lékárn. 1937; 17, 77–84 a 101–103.
 25. *Annales capucinatorum II*, Liber secundus, annus 1649; 516.
 26. *Annales capucinatorum VII*, Liber septimus, annus 1679; 141.
 27. *Annales capucinatorum VII*, Liber septimus, annus 1679; 150: „*exstruatur lazaretum juxta monasterium Hradczicense*“ („vybuduje (se) lazaret vedle hradčanského kláštera“). K rozhodnutí vybudovat lazaret došlo na základě častých morových ran, které na konci 17. století sužovaly Prahu. Proto byla roku 1680 od Jana Jáchyma Slavaty z Chlumu a Košumberka zakoupena zahrada v sousedství kláštera. Letohrádek zahrady byl přestavěn na lazaret (dodnes stojící dům čp. 98/IV), který byl spojen s klášteřem vysutou chodbou nad ulicí. Lékárna byla vybudována v právě dokončeném východním křídle druhé kvadratury.
 28. **Černý K., Havlík J. M.** Jezuité a mor. Praha: NLN 2008; 133–153.
 29. *Annales capucinatorum VII*, Liber septimus, annus 1680; 219.
 30. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 170.
 31. *Annales capucinatorum VII*, Liber septimus, annus 1680; 276.
 32. *Annales capucinatorum IX*, Liber nonus, annus 1689; 699.
 33. První kapucínský klášter ve Vídni, založený roku 1600, pro nedostatek osazenstva zrušený roku 1811. Stával na místě dnešního kláštera mechitaristů na Mechitaristengasse 4.
 34. P. Samuel z Plzně, pocházel z rytířské rodiny Greifenfelsů v Pilsenbumbu, do řádu vstoupil 2. dubna 1615 a byl mimo jiné čtyřikrát provinciálem, zemřel 8. července 1664 v Roudnici nad Labem.
 35. NA ŘK, karton 131, rukopis 202, *Catalogus Patrum et Fratrum ... in crypta Ecclesiae nostrae Hradschinensis ab exordio Provinciae, & Conventus Sepulorum*, p. 16.
 36. *Annales capucinatorum V*, Liber quintus, annus 1669; 430.
 37. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 168.
 38. *Annales capucinatorum VI*, Liber sextus, annus 1674; 133.
 39. *Annales capucinatorum VII*, Liber septimus, annus 1679; 141–142.
 40. P. Jovita Burgundský, vlastním jménem Coquard pocházel z Dôle v Burgunsku, obláčka 26. května 1630 v Passau. Působil jako kvardián řady konventů a zastával i nejvyšší místa v provincii

- i na úrovni celého řádu, včetně toho, že v letech 1671–1678 byl generálním definitem německy mluvících provincií. Zesnul 29. června 1680 ve Vídni.
41. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 23 a 169.
 42. První zmínky o tomto zeměpanském špitálu s kaplí svatého Štěpána pochází z roku 1343, nicméně již v roce 1293 je zde uváděna kaple malomocných. Od roku 1382 byl areál v majetku města. Kaple byla roku 1782 zrušena a špitál byl spojen se sousední vojenskou nemocnicí. Ta se ale již o rok později přesunula do bývalého kláštera dominikánek v Pekařské ulici. V budovách v Křenové dál fungoval měšťanský lazaret a chudobinec, celý areál byl v letech 1909 a 1910 zbořen. **Kuča K.** Brno: Vývoj města, předměstí a připojených vesnic. Praha: Baset 2000; 424.
 43. **Černý K.** Mor 1480–1730: Epidemie v lékařských traktátech raného novověku. Praha: Karolinum 2014.
 44. *Annales capucinatorum X*, Liber decimus, annus 1690; 107. Informace potvrzuje NA ŘK, karta 131, rukopis 117, *Catalogus patrum & fratrum provinciae ... anno 1690*, fol. 28.
 45. P. Jindřich z Jihlavy, vlastní jméno neznámé, obláčka 14. července 1659 ve Steyru. Provinciálem v letech 1687–1689, 1693–1694. Zesnul 4. února 1697 v Mikulově.
 46. P. Karel z Jihlavy (označovaný i jako Karel z Moravy), vlastním jménem Jan Neumann, narozen 1648, obláčka 7. října 1673 v Mostě, zesnul 17. srpna 1717 v Brně.
 47. *Annales capucinatorum XIV*, Liber secundus cursus, annus 1706; 102–103.
 48. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 34.
 49. **Flek F., Kubálek P., Omelka M., Podliska J.** Zahrada posledního odpočinku. In: **Juřina P. (ed.)** Náměstí republiky: Výzkum století. Praha: Archaia 2009; 107–109.
 50. Státní oblastní archiv v Třeboni, Sběrka matrik Jihočeského kraje, Římskokatolický farní úřad Český Krumlov, inv. č. 827, *Matrika pokřtěných a oddavek 1661–1699*; 311.
 51. *Annales capucinatorum XIV*, Liber secundus cursus, annus 1707; 230.
 52. *Annales capucinatorum XV*, Liber tertius cursus, annus 1713; 304.
 53. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 36.
 54. *Annales capucinatorum XV*, Liber tertius cursus, annus 1713; 305.
 55. **Dingwall H., Worling P.** A box of chymical medicines: an Italian medicine chest presented to Sir John Clerk of Penicuik in 1698. J. R. Coll. Physicians Edinb. 2012; 42, 361–367. **Barker S.** Poisons and the Prince: Toxicology and Statecraft at the Medici Grand Ducal Court. In: **Wexler P. (ed.)** Toxicology in the Middle Ages and Renaissance. London: Academic Press 2017; 71–82.
 56. **Mesue I.** Ioannis Mesue medici clarissimi opera. Venetiis: Iuntas, 1581, fol. 214^v.
 57. **col.** Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense. Vetero-Pragae: 1739; 218–219
 58. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 36. *Annales capucinatorum XV*, Liber tertius cursus, annus 1713; 305.
 59. *Annales capucinatorum XV*, Liber tertius cursus, annus 1713; 305.
 60. *Annales capucinatorum XV*, Liber tertius cursus, annus 1713; 278.
 61. **Faber M.** Concionum opus tripartitum ..., Pars prima. Ingolstadii: Haenlin 1631; 748.
 62. *Annales capucinatorum XV*, Liber tertius cursus, annus 1712; 182.
 63. *Annales capucinatorum XV*, Liber tertius cursus, annus 1713; 276.
 64. *Annales capucinatorum XV*, Liber tertius cursus, annus 1713; 305.
 65. Narozen okolo roku 1650, poslední mužský příslušník bílinské větve slechtického rodu Lobkoviců. Císařský komoří a nejvyšší lovcí Království českého. Dne 4. srpna 1722 byl zabit padajícím stromem. Nejprve byl pohřben v hradčanské Loretě, později bylo tělo převezeno do kostela sv. Václava v Roudnici nad Labem. **Kasík S., Mašek P., Mžyková M.** Lobkowiczové: dějiny a genealogie rodu. České Budějovice: Veduta 2002; 102.
 66. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 34.
 67. *Annales capucinatorum XVI*, Liber quartus cursus, annus 1716; 62–63.
 68. Jde o zprávu uvedenou výše v pozn. 64.
 69. Mínen bratr Alexandr z Nisy, narozen 1684, do řádu vstoupil 1712 jako truhlář, zemřel 4. května 1751. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 178.
 70. NA ŘK, karta 132, rukopis 265, *Catalogus candidatorum*, fol. 46^r a 88^r.
 71. **Boříková J., Bořík O.** Pohled do minulosti karlovarské farmacie. Historický sborník Karlovarska 1997; 5, 51–61. **Boříková J., Bořík O.** David Becher a Karlovy Vary 18. století. Sokolov: Fornica Graphics 2013; 14–19.
 72. *Annales capucinatorum XVI*, Liber quartus cursus, annus 1719; 41. NA ŘK, karta 132, rukopis 241 *Catalogus Magistri novitorum*, fol. 12^v.
 73. Ke stavebnímu vývoji brněnského kláštera blíže **Tejček M.** Kapucíni v Brně v 17.–18. století. Brno v minulosti a dnes 2005; 18, 145–200.
 74. *Annales capucinatorum XIX*, Liber septimus cursus, annus 1735; 42.
 75. **col.** Lexicon capuccinum. Proptuarium historico-bibliographicum Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum (1525–1950). Romae: Bibliotheca Collegii internationalis s. Laurentii Brundusini 1951, col. 984.
 76. *Annales capucinatorum XIX*, Liber septimus cursus, annus 1739; 24.
 77. **Foltýn D., a kol.** Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha: Libri 2005; 186–190.
 78. *Annales capucinatorum XXII*, Liber decimus cursus, annus 1769; 157.
 79. Státní oblastní archiv v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Římskokatolický farní úřad Sokolov, sign. Matrika 2, *Matrika narozených 1658–1733*; 425.
 80. *Annales capucinatorum XVI*, Liber quartus cursus, annus 1720; 26. NA ŘK, karta 132, rukopis 265, *Catalogus candidatorum*, fol. 47^r a 93^r.
 81. Narozen 9. ledna 1689 (NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 179, udává chybně 9. leden 1690, datum ověřeno v matrice Státní oblastní archiv v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Římskokatolický farní úřad Sokolov, sign. Matrika 2, *Matrika narozených 1658–1733*; 333). Do řádu vstoupil 9. března 1717, zesnul 7. března 1747 v Žatci.
 82. Narozen 23. května 1696 (NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 181, udává chybně 25. březen 1695, datum ověřeno v matrice Státní oblastní archiv v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Římskoka-

- tolický farní úřad Sokolov, sign. Matrika 2, *Matrika narozených 1658–1733*; 398). Do řádu vstoupil 14. června 1721, zesnul 29. listopadu 1737 v Nise.
83. *Annales capucinatorum XXII*, Liber decimus cursus, annus 1767; 54.
 84. NA ŘK, karton 132, rukopis 265, *Catalogus candidatorum*, fol. 49^v a 88^v.
 85. *Annales capucinatorum XVII*, Liber quintus cursus, annus 1723; 55. NA ŘK, karton 132, rukopis 241, *Catalogus Magistri novitorum*, fol. 14^v.
 86. *Annales capucinatorum XXI*, Liber nonus cursus, annus 1762; 726.
 87. Státní oblastní archiv v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Římskokatolický farní úřad Horní Slavkov, sign. 17, *Matrika narozených 1680–1715*; 914.
 88. NA ŘK, karton 132, rukopis 265, *Catalogus candidatorum*, fol. 89^r.
 89. NA ŘK, karton 132, rukopis 241, *Catalogus Magistri novitorum*, fol. 15^r.
 90. *Annales capucinatorum XVII*, Liber quintus cursus, annus 1724; 29.
 91. *Annales capucinatorum XXII*, Liber decimus cursus, annus 1770; 201.
 92. Moravský zemský archiv Brno, Sběrka matrik, sign. 6403, Římskokatolický farní úřad Jihlava-sv. Jakub, *Matrika narozených 1708–1727*; 106.
 93. *Annales capucinatorum XVIII*, Liber sextus cursus, annus 1731; 247. NA ŘK, karton 133, rukopis 269, *Libellus testimonium*, p. 4^v. O tom, že byl původně lékárník, svědčí NA ŘK, karton 131, bez sign., Seznam členů řádu 1601–1749; 16.
 94. *Annales capucinatorum XXII*, Liber decimus cursus, annus 1767; 54.
 95. Státní oblastní archiv v Litoměřicích, inv. č. 4648, Římskokatolický farní úřad Farní úřad Litoměřice – děkanství, *Matrika pokřtěných, oddavek a zemřelých 1706–1719*; 35.
 96. *Annales capucinatorum XVIII*, Liber sextus cursus, annus 1734; 51. NA ŘK, karton 132, rukopis 265, *Catalogus candidatorum*, fol. 64^r a 96^r.
 97. *Annales capucinatorum XXI*, Liber nonus cursus, annus 1765; 805.
 98. Státní oblastní archiv v Zámruku, Sběrka matrik Východočeského kraje, sign. 106–4, Římskokatolický farní úřad Náchod, *Matrika narozených a zemřelých 1722–1745*; 43.
 99. *Annales capucinatorum XX*, Liber octavus cursus, annus 1746; 382. NA ŘK, karton 133, rukopis 60, *Nomina novitorum*, p. 1^r.
 100. NA ŘK, rukopis 52, *Consignatio neo-professorum laicorum ab anno 1745*, fol. 7^v.
 101. Narozen 16. srpna 1693 jako František Melcher v Gluchožatech, do řádu vstoupil 3. června 1711, zesnul 24. října 1763 v Mělníku.
 102. *Annales capucinatorum XXI*, Liber nonus cursus, annus 1753; 239, annus 1754; 335, annus 1755; 402, annus 1756; 473.
 103. Narozen 29. ledna 1699 jako František Jedek v Novém Jičíně, vstup do řádu 14. listopadu 1716, zesnul 5. října 1771. Častý člen vedení provincie, v roce 1755 provinciál.
 104. **col.** Lexicon capuccinum. Proptuarium historico-bibliographicum Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum (1525–1950). Romae: Bibliotheca Collegii internationalis s. Laurentii Brundusini 1951; col. 1585–1586. **Anonymus.** Notiones historiae. Analecta Ordinis Minorum Capuccinorum 1892; 8, 218–219.
 105. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 187
 106. Moravský zemský archiv Brno, Sběrka matrik, sign. 2922, Římskokatolický farní úřad Mikulov-sv. Václav, *Matrika narozených 1698–1722*; 832.
 107. *Annales capucinatorum XX*, Liber octavus cursus, annus 1747; 474.
 108. NA ŘK, rukopis 52, *Consignatio neo-professorum laicorum ab anno 1745*, fol. 14^r.
 109. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 187.
 110. Zemský archiv v Opavě, Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 5586, Římskokatolický farní úřad Olomouc-Sv. Mořic, *Matrika narozených 1723–1759*; 307.
 111. NA ŘK, rukopis 53, *Catalogus candidatorum Ordinis ... capucinatorum ... anno 1749 conscriptus*, fol. 48^r.
 112. **Fröml F.** Třicetiletý spor občanských lékárníků v Prostějově s Milosrdnými bratry. Čes. slov. Farm. 1975; 24: 455–458. **Fröml F.** Špatně oblečen, bez peněz... Čas. čes. lékárn. 1993; 65(11), 20–21. **Fröml F.** Postavení lékárníka v řádu Milosrdných bratří. Čas. čes. lékárn. 1995; 67(11), 20–23.
 113. *Annales capucinatorum XXI*, Liber nonus cursus, annus 1751; 49. NA ŘK, rukopis 52, *Consignatio neo-professorum laicorum ab anno 1745*, fol. 24^r.
 114. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 188.
 115. Zemský archiv v Opavě, sbírka matrik, inv. č. 5, sign. Op I 5, Římskokatolická fara Opava při kostele Nanebevzetí P. Marie, *Matrika narozených 1720–1739*, fol. 107^r.
 116. NA ŘK, rukopis 53, *Catalogus candidatorum Ordinis ... capucinatorum ... anno 1749 conscriptus*, fol. 51^v.
 117. **Grof R.** Zrod farmaceutického závodu Galena. In: **kol.** Sborník příspěvků k dějinám farmacie Severomoravského kraje. Ostrava: Krajský ústav národního zdraví 1976; 31–41.
 118. *Annales capucinatorum XXI*, Liber nonus cursus, annus 1751; 49.
 119. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 188.
 120. Státní oblastní archiv v Praze, Sběrka matrik Středočeského kraje, inv. č. Příbram-5, Římskokatolický farní úřad Příbram, *Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1730–1742*; 118.
 121. **Anonym.** Lékárna „U bílého lva“ v Příbrami. Praktický lékárník 1940; 9, 119–122.
 122. NA ŘK, rukopis 53, *Catalogus candidatorum Ordinis ... capucinatorum ... anno 1749 conscriptus*, fol. 59^r.
 123. NA ŘK, rukopis 52, *Consignatio neo-professorum laicorum ab anno 1745*, fol. 42^v.
 124. *Annales capucinatorum XXII*, Liber decimus cursus, annus 1771; 245.
 125. Státní oblastní archiv v Zámruku, Sběrka matrik Východočeského kraje, sign. 2324, Římskokatolický farní úřad v Havlíčkově Brodě, *Matrika narozených a zemřelých 1703–1743*; 303. V řádových archiváliích omylem udáváno datum narození 30. září 1739.
 126. *Annales capucinatorum XXI*, Liber nonus cursus, annus 1759; 620.
 127. NA ŘK, rukopis 52, *Consignatio neo-professorum laicorum ab anno 1745*, fol. 51^r.
 128. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 191.
 129. **Hladík J.** Z minulosti lékárny „U bílého jednorožce“ v Praze. In: **Rusek V. (ed.)** Jihočeský sborník příspěvků k dějinám farmacie. České Budějovice: Krajský ústav národního zdraví 1980; 100–103.
 130. NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772 compilatus*, p. 194. NA ŘK, rukopis 54, *Liber testimoniorum investionum & professionum ... Budviti*, fol. 74^v.

131. NA ŘK, rukopis 153, *Catalogus patrum et fratrum ... in Domino pie defunctorum*, die 22. martii
132. **Hladík J.** Kolínský receptář. In: **Rusek V. (ed.)** Jihočeský sborník příspěvků k dějinám farmacie. České Budějovice: Krajský ústav národního zdraví 1980; 51–52. **Drábek P.** Léky z barokní klášterní lékárny. Čes. slov. Farm. 2013; 62, 182–188.
133. **Stolberg M.** The decline of uroscopy in early modern learned medicine (1500–1650). *Early Sci. Med.* 2007; 12, 313–336.
134. Tato významná náhražka kávy zažila svoji popularitu zejména během Napoleonovy kontinentální blokády 1806–1814. **Krätz O., Vaupel E.** 1807: Observations Regarding Chemistry in the Anglo-Saxon World during the Napoleonic Period. *Angew. Chem. Int. Ed.* 2007; 46, 24–51.
135. Data byla získána z generálního soupisu propuštěných z noviciátu obsaženého v *Annales capucinatorum XXII*, Liber decimus cursus, annus 1782; 611–625 a rukopisů NA ŘK, karton 132, rukopis 255, *Catalogus candidatorum*, NA ŘK, karton 132, rukopis 265, *Catalogus candidatorum* a NA ŘK, rukopis 53, *Catalogus candidatorum Ordinis ... capucinatorum ... anno 1749 conscriptus*. Pro krátkost údajů bylo upuštěno od citování konkrétních stránek. Samozřejmě, že někteří odmítnutí zájemci nemuseli být v těchto materiálech podchyceni.
136. Členství v jezuitském řádu potvrzuje Bio-bibliografická databáze řeholníků v českých zemích v raném novověku (<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000149979>).
137. Archiv Univerzity Karlovy, rukopis A31/II, *Protocollum decani facultatis medicae universitatis Pragensis 1753–1771*; 224–225.
138. **Bartušek V.** Lékárnici z gymnázia v Benešově. *Farm. Obzor* 1991; 60, 425–428.
139. Archiv Univerzity Karlovy, rukopis A31/II, *Protocollum decani facultatis medicae universitatis Pragensis 1753–1771*; 44.
140. Procenta vypočítána pro období 1677–1777, údaje vybrány z NA ŘK, rukopis 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum ... Anno 1772* compilatus.
141. **Lawall C. H.** Christ as apothecary of the soul. *J. Chem. Educ.* 1934; 11, 77–81. **Krafft F.** Christus als Apotheker: Ursprung, Aussage und Geschichte eines christlichen Sinnbildes. Marburg: Universitätsbibliothek Marburg 2001.